

LAKÓ GYÖRGY

★

BUDENZ JÓZSEF

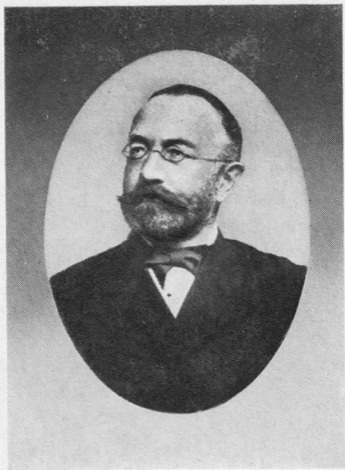
A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

ORTUTAY GYULA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

SZALAI SÁNDORNÉ

507924

LAKÓ GYÖRGY

BUDENZ JÓZSEF

**MTA
KIK**

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST, 1980

614645

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

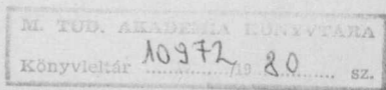
ISBN 963 05 1980 1 az összkiadás száma

ISBN 963 05 1977 1 a kötet száma

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1980

Lakó György

Printed in Hungary

TARTALOM

Bevezetés	7
Budenz József ifjúkora és a pályakezdet	11
Az igazság keresésének útján. Budenz turkológiai és finnugrisztikai előtanulmányai	19
Harca a magyar nyelv finnugorságának elismertetéséért. A „török – ugor háború”	50
A Magyar – Ugor Összehasonlító Szótár	65
A finnugor nyelvek egymáshoz való viszonyáról és feltett távolabbi kapcsolatairól	80
Az Ugor Alaktan	105
Budenz, a magyar nyelvész	120
Budenz nyelvtudományi munkásságának célja és módszere	147
Mint tudományszervező, tanár, szerkesztő és ember	176
Budenz munkásságának hazai és nemzetközi jelentősége	198
Bibliográfia	223

BEVEZETÉS

A magyar nép múltjának, őshazájának és esetleges keleten maradt rokonainak a kérdése, úgyszintén a magyar nyelv rokoni kapcsolatainak a problémája már a XVIII. században, a felvilágosodás korában egyaránt sokat foglalkoztatta tudós hazánkfiait meg a laikus érdeklődőket. E kérdések azonban pusztá fantáziálással nem voltak megoldhatók. Helyszíni tanulmányokra, megbízható nyelvi anyagra és történelmi dokumentumokra volt szükség ahhoz, hogy a tudomány előbbre léphessen. A ma-

gyar tudósok közül Sajnovics Jánosé (1733—1785) az az érdem, hogy a tudományos szükséglet kielégítése céljából elsőnek vállalta azt a sok szenvedést és fáradtságot, amellyel az időben egy helyszíni tanulmányút járt. 1768-ban egy kis expedíció tagjaként elutazott a norvégiai Vardö szigetére, ott lapp néprajzi megfigyeléseket végzett meg nyelvi anyagot gyűjtött, s 1770-ben megjelent *Demonstratiójában* sokoldalúan megvilágította és nagymértékben valószínűsítette a magyar és a lapp nyelv rokonságát. Sajnovics műve azonban a magyar nyelv rokonsága kérdésének csak egy kis részterületére derített

fényt, korábban ismeretlen szótári meg nyelvtani anyagot nem tárt a tudós világ elé, s magának Sajnovicsnak több mint száz évig nem akadt magyar követője, aki egy újabb lappföldi út nehézségeit vállalta volna. Több magyar kutató kereste azonban a magyarok keleten maradt leszármazottait. Ógyallai Besse János (1765—1838) 1829-ben a Kaukázusba indult e célból, Jerney János (1800—1855) az Azovi tenger és a Don vidékén kutatott a magyar őshaza után, de fáradozásuk nem vezetett a kívánt eredményre. Legközelebb jutott az óhajtott célhoz Reguly Antal (1819—1858): 1843-tól 1845-ig óriási

területet járt be az Urál és az Ob között, hatalmas nyelvi és néprajzi anyagot hozott magával, nagyobb részben az osztjákok és a vogulok, kisebb részben más finnugor népek földjéről, de korai halála (1858) megakadályozta abban, hogy gyűjtését a tudomány közkincsévé tegye. Ily körülmények között a hazai nyelvtudomány csak a múlt század utolsó évtizedeiben érett meg arra, hogy a magyar nyelv hovatartozásának a kérdését megoldja. Azt a részletekbe menő és nagyszabású munkát, amely végül is a magyar nyelv finnugor voltának a kimutatását eredményezte, Budenz József végezte el.

BUDENZ JÓZSEF IFJÚKORA
ÉS A PÁLYAKEZDET

Budenz József nem hazánkfia, hanem a németországi Hessen tartománybeli Rasdorf község szülötte volt. 1836. június 13-án kezdte meg földi pályafutását apjának, Balthasarnak, a rasdorfi tanítónak egyszerű házában. Tízennyolc éves korában a marburgi egyetemre iratkozott be, de már egy év múlva, 1855-ben, a nagy hírű göttingai egyetemen folytatta tanulmányait. Nagyon ismert Göttinga a finnugor összehasonlító és a magyar nyelvtudomány történetéből is. Hiszen itt

működött a XVIII. századi racionalista történetírás nagy alakja, A. L. Schlözer (1735–1809), aki az elsők egyikeként állapította meg a magyar nyelv rokonsági körét. *Allgemeine Nordische Geschichte* című művében (1771–1772) részletesen ismertette a finnugor népeket, miután előzőleg — 1770-ben — kiadta J. E. Fischer szentpétervári akadémikus *De origine ungrorum* című értekezését. Itt végezte tanulmányait 1795 végétől a finnugor összehasonlító nyelvtudomány egyik megalapítójaként emlegetett Gyarmathi Sámuel, s a göttingai egyetemen kapott indítást tudományos törekvéseihez Kőrösi Csoma Sándor is.

Göttingai tanulmányai során Budenz érdeklődését főleg a klasszika-filológia, az összehasonlító indogermán nyelvtudomány és az orientalisztika kötötte le. A latinon és a görögön kívül a szanszkrit, a török és a magyar nyelvvel foglalkozott. Tanárai közül a szanszkrit nyelv és a keleti mesevilág ismert kutatója, Theodor Benfey (1809—1881) volt rá a legnagyobb hatással. Doktori értekezése, mellyel 1858-ban szerezte meg a doktori címet, még a klasszika-filológia iránti érdeklődését tükrözi.

Tudományos pályája csak akkor terelődött lényegesen más irányba, amikor megismerkedett néhány,

Göttingában tanuló magyar egyetemi hallgatóval, köztük Nagy Lajos unitárius teológussal. Ők keltették fel benne az érdeklődést a magyar nyelv, tanárai pedig a nyelvtudomány iránt. Útja előzményeiről és indítékairól akadémiai levelező tagsági székfoglaló előadásában ő maga így nyilatkozott: „Mikor 1856-ban először hangzék magyar szó fülemben, még álmomban sem képzelhettem vala, hogy valaha itt Magyarországon a magyar nemzet első tudománymívelő intézetében tudós férfiak fényes gyülekezetében magyar nyelvtudományról értekezőleg szólhatni szerencsém lesz. Történet szerint [véletlenül] lett

vala akkor a magyar nyelv mivoltával első ismerkedésem; de ez ellenállhatatlanul ragadá kedvemmet egy olyan nyelv megtanulására, melylyel a nyelvtudásnak egy addig nem sejtett, annyi különös jelenségekkel meglepő világ tárul vala ki előttem, ezer változatos virányain a nyomozónak [kutatónak] akár holtig való gyönyörködötet ígérgetve” (Magyar Akadémiai Értesítő 1861. 158).

A hazánkba készülő fiatal német tudóst Nagy Lajos nagyérdemű nyelvészünk, Hunfalvy Pál figyelmébe ajánlotta. Ő egy levélben (közzétette Szily Kálmán: MNy. VI. 7.) biztosította is Buzdenzet már előre messzemenő

támogatásáról, s ígéretéhez élete végéig hű maradt. Budenz 1858. május 16-án hajón érkezett Magyarországra, egyrészt gyakorlati magyar nyelvtudásának tökéletesítése céljából, másrészt tudományos érdeklődéstől indítatva. Hamarosan felkereste Hunfalvy Pált, aki azonnal pártfogásába vette. Az ő támogatásával kapott Budenz még ugyanazon év őszén „póttanári” állást a székesfehérvári cisztercita gimnáziumban, ahol a latin, görög és a német nyelvet tanította. 1860-ban Pestre került, s 1861-ben Hunfalvy maga mellé vette a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárába „alkönyvtárnoknak”. Az Akadémia

még ez évben levelező tagjává választotta. Jó néhány évvel később mind Hunfalvy, mind pedig maga Budenz elérkezettnek látta az időt arra, hogy az urál-altaji nyelvtudomány az egyetemen oktatott szaktudományok között is helyet kapjon. Mind a tudomány, mind pedig a jövődő magyar tanárok érdekeit szem előtt tartva, Budenzet a budapesti egyetem 1868-ban az „altaji összehasonlító nyelvészet” köréből magántanárává fogadta, majd pedig — 1872-ben — ugyanezen egyetemre mint az „altaji nyelvtudomány” professzora, rendes tanári kinevezést kapott. Csak ezen kinevezést követően fordíthatta teljes idejét és

energiáját egyrészt tudományos kutatásokra, másrészt ifjúságunkban a nyelvtudomány iránti érdeklődés felkeltésére és táplálására. Budenz tanszéke volt a maga nemében az első Európában.

AZ IGAZSÁG KERESÉSÉNEK ÚTJÁN.
BUDENZ TURKOLÓGIAI
ÉS FINNUGRISZTIKAI
ELŐTANULMÁNYAI

Nem kétséges, hogy amikor Budenz Magyarországra költözve a finnugor és a török nyelvek tanulmányozásához fogott, mind a tudományos feladatok kiválasztásában, mind pedig az alkalmazandó kutatási módszer tekintetében indoeurópai nyelvészeket választott mintaképeiül. Amikor tanulmányait Göttingában megkezdte, már napvilágot látott tanárának, Benfeynek első nagy műve, a *Griechisches Wurzellexikon* (1839, 1842), mellyel kapcsolatban a tudománytörténet elsősor-

ban a szerző rendkívüli kombinációs képességét, önállóságát és sokoldalúságát emeli ki. Olyan tudós képességek ezek, amelyek — akár Benfey tanári ráhatása folytán erősödve, akár attól függetlenül — Budenz főműveiben, a *Magyar—Ugor Szótárban* és az *Ugor Alaktanban* is megtalálhatók. Vizsgálati módszerét azonban Budenz nem Benfeytől, hanem az indoeurópai összehasonlító nyelvészet egyik megalapítójaként tisztelt Franz Bopptól kölcsönözte, noha vele személyes érintkezésben sohasem állott. Bopp már három és fél évtizeddel Budenz göttingai tanulmányainak a kezdete előtt, 1816-ban megjelentette *Über das*

Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache című, korszaknyitó művét, s 1821-től kezdve a berlini egyetemen működött. Budenz ismerte Bopp művét, és sokat tanult belőle. Tanárának, Benfeynek az előadásain, azaz közvetve is jól megismerhette Bopp célkitűzését és módszerbeli elveit, hiszen maga írja, hogy „Benfey-t még egyetemi tanulmányai ideje alatt Boppnak epochalis beköszöntése . . . az új nyelvtudomány terére vitte, mint a melyen az ifjú szellemnek véghetetlen tudományos hódításra való kilátás csábítólag intett” (*Emlékbeszéd Benfey*

Tivadar felett. 12.). De kifejezést adott Bopp iránti nagyrabecsülésének már pályája elején is abban a bírálóban, amelyet G. Curtius *Grundzüge der griechischen Etymologie* című művéről 1859-ben a Magyar Nyelvészetbe írt. Itt Curtius hangtani és etimológiai rendszerét értéktelennek minősíti, s úgy nyilatkozik, hogy a görög nyelv hangviszonyairól Bopp összehasonlító nyelvtanából sokkal világosabb képet kaphatunk (357.).

Arra a kérdésre, vajon ismert-e Budenz valamit abból a tudományos irodalomból, amely Magyarországra jövedele előtt a magyar nyelvnek rokonaihoz, valamint az uráli és az altaji nyelveknek egy-

máshoz való viszonyával foglalkozott, igennel kell válaszolnunk. Már Budenz születése évében, 1836-ban megjelent Németországban a híres berlini orientalisztának, Wilhelm Schottnak *Versuch über die tatarischen Sprachen* című műve, amely megpróbált fényt deríteni a magyar nyelv rokoni kapcsolataira. Igaz: ebben a tanulmányában a szerző még megközeleltőleg sem tudott helyes feleletet adni a nem éppen könnyű kérdésre, de az 1849-ben kiadott, *Über das Altai'sche oder Finnisch-Tatarische Sprachengeschlecht* című könyvében, miután behatóbban tanulmányozta a finnugor nyelveket s köztük különösképpen a

finnt, már világosan meg tudta jelölni a magyar nyelv helyét a finnugor nyelvek között, sőt azt is észrevette, hogy a finnugor nyelvek közül a magyar „az uráli csúd nyelvekhez”, azaz az obiugor nyelvekhez áll legközelebb. Budenz áttanulmányozta Schott műveit, már Magyarországra jövelete előtt. Még nagyobb mértékben felhívták figyelmét a magyar nyelv rokonságának az időben kellően még nem tisztázott problémájára a bécsi egyetem első összehasonlító nyelvész professzorának, Anton Bollernek finnugor tárgyú értekezései, melyek 1853 óta jelentek meg a bécsi akadémia Bölcsészettudományi és történeti

értésítőjében. Boller már nemcsak pontosan meg tudta határozni a magyar nyelv helyét a finnugor nyelvek családjában, hanem tisztázta a finnugor nyelvek hangviszonyainak számos kérdését is.

De mi várta Budenzet új hazájában? Meddig jutottak el itt nyelvünk rokoni kapcsolatainak a tisztázásában? Milyen volt az a légkör, amelyben Budenznek meg kellett kezdenie tevékenységét? Az első két kérdésre röviden Kállay Ferenc szavaival felelhetünk: „... most is ott állunk még, hova Sajnovics és Gyarmathi munkái helyheztek bennünket, ... a kérdés tovább nem vitetett, pedig azóta, hogy Sajnovics írt,

70, Gyarmathi ideje óta 40 évnyi idő folyt le” (*Finn — magyar nyelv.* 1844. 7.). Noha *Demonstratió*­jában Sajnovics a magyar — lapp nyelv­rokonságot oly sokoldalú érve­léssel valószínűsítette, hogy a ro­konság kérdésében a teljes bizo­nyossághoz már nem hiányzott más, mint a finnugor nyelvek láncsorán a magyar és a lapp közé eső láncszemek kimutatása meg a két nyelv etimológiailag azonos szavaiban, ragjaiban és képzőiben a hangmegfelelések szabályossá­gának igazolása, mindamellet Saj­novics felfedezése alig indított valakit is nálunk a magyar és a lapp nyelv rokonsága kérdésének további vizsgálatára. Gyarmathi

Sámuel volt az egyetlen, aki *Affinitasa* előmunkálatai során jelentős számú újabb magyar—lapp szóegyezést állapított meg, sőt jócskán lépett előre azáltal is, hogy a magyar nyelv rokoni kapcsolatainak az igazolását kiterjesztette az egész finnugorság körére. Ámde hiába volt az a haladás is, amelyet az *Affinitas* jelentett az összehasonlító nyelvtudomány számára: a széles körben tapasztalható hazai értetlenséget, dilettantizmust és előítéleteket ez a jeles mű sem tudta legyőzni.

Tény ugyan, hogy a magyar nyelv finnugor eredetére vonatkozó tanítást többen elismerték. Közéjük tartozott pl. Benkő Jó-

zsef erdélyi történetíró (vö. *Transilvania* 1778), Révai Miklós (*Elaboratior Grammatica Hungarica*. 1803), Budai Ézsaiás (*Magyar Ország históriája a' mohátsi veszedelemig* 1805), később pedig Fejér György (*Aborigines et incunabula Magyarorum* 1840) és Kállay Ferenc (*Finn-magyar nyelv* 1844). Ámde a magyar közvéleményben mélyebb gyökeret vert és szélesebb körben elterjedt az a hit, hogy a magyar nyelv a törökkel rokon, illetőleg hogy különféle keleti nyelveken kívül a törökkel is rokon. Ezt a nézetet vallotta pl. első nagyobb művében Pray György (*Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* 1761.),

Kollár Ádám Ferenc (vö. Oláh Miklós: *Hungaria* 1763), valamint Beregszászi Nagy Pál (*Comparatio linguae Turcicae cum Hungarica* 1794) stb. Igaz: finnugor nyelvrokonaink megismerése szempontjából nagy jelentőségű lépés volt Reguly Antal említett vállalkozása, de nyelvünk hovatarozása kérdésében fordulatot egy ideig az ő áldozatos vállalkozása sem hozott. Új idők beköszöntését csak Hunfalvy Pál fellépte sejtette, aki 1858-ban meghirdette, hogy „a nemzeti tudományokban a vezérséget nekünk kell megragadnunk”, s a nemzeti tudományok közé odasorolta a finnugor összehasonlító nyelvtudományt is.

A munkában maga járt elől jó példával: 1853-ban *Finn és magyar szók egybehasonlítása* címen megjelentette a finn és a magyar nyelv egyező szavainak első, részletesebb jegyzékét, 1857-ben *A mordvin nyelvről*, 1858-ban pedig *A szamojéd nyelvről, különösen annak tárgy-igeragozásáról* adta elő észrevételeit. Ámde ezek a dolgozatai csak téglák voltak a finnugor összehasonlító nyelvtudomány majdan felépítendő épületéhez, s a hazánkba érkező Budenz ezen épületnek még a körvonalait sem láthatta.

Mindez azonban nem csüggesztette el a huszonkét éves korában magyar földre lépő fiatal tudóst, s

a magyar nyelvnek Göttingából magával hozott szeretetétől indítva munkához fogott. Mindenekelőtt magyar nyelvtudását igyekezett tökéletesíteni, de rövidesen megkezdte összehasonlító nyelvészeti vizsgálódásait is. Minthogy ez időben még sem Schott, sem Hunfalvy nem voltak tisztában a magyar nyelv török elemeinek mineműségével, először a magyar — török nyelvi relációk tanulmányozásába kezdett. *Török — magyar nyelvhasználat és hasonlító magyar — altaji hangtanról* című, 1862. január 13-án tartott akadémiai levelező tagi székfoglalójában még Hunfalvyval és Riedl Szendével együtt azt hirdette, hogy a magyar

a vogullal, az osztjakkal és a mordvinnal együtt középuitt van a finnugor és a török nyelvek között. Ámde érezte, hogy sem a finnugor, sem a török nyelvekről addig szerzett ismeretei még nem elegendők ahhoz, hogy székfoglalójában meghirdetett nézetét véglegesnek tekintse. Folytatta tehát tanulmányait, előbb még a török nyelvek terén. Átvizsgálta Wilhelm Schott *Altaische Studienjét*, előszót és jegyzeteket írt az *Abuska* című, csagatajtörök szógyűjteményhez, melyet Vámbéry Ármin fordított magyarra (1862). Jóval fontosabb ezeknél *Csuvas közlések és tanulmányok* (1862–63) című terjedelmes kiadványa (NyK. I–

II.), melyben Reguly kéziratossuvas grammatikájának felhasználásával a csuvas nyelv nyelvtanát tárja elénk — abból a célból, hogy a török nyelvekre vonatkozó korabeli ismereteket bővítse. Közzéteszi Reguly csuvas példamondatait is (NyK. II.). Egy dolgozatában (NyK. II.) a török hangutánzó igék eredetének kérdéseit fejtegette, majd pedig khivai tatár példabeszédeket és találos meséket közölt, s ezek alapján nyelvtani vázlatot szerkesztett (NyK 1865.).

Csuvas tanulmányaival egyidejűleg — feltehetően 1863-ban — folytatta tájékozódását a finnugor nyelvek területén is, mégpedig

elsősorban Reguly hagyatékának azon része alapján, melynek megfejtését reá bízta a Magyar Tudományos Akadémia. E tanulmányainak első gyümölcseként *Erdei cseremiszség* című közleménye jelent meg 1864-ben (NyK. III.). Rámutat, hogy az ideig a cseremiszi nyelvjárások közül csak a hegyi cseremiszi volt annyira amennyire ismert, a tőle lényegesen különböző erdei nyelvjárás megismeréséhez azonban nem állt nyelvi anyag a kutatók rendelkezésére. Ezt a hiányt pótolja valamelyest az általa kiadott anyag, amelynek nagyobb részét Reguly cseremiszi mondatai alkotják. Miként Reguly csuvas anyagát, úgy

ezen mondatokat is az a körülmény teszi a nyelvtudomány számára különösen használhatóvá, hogy nem oroszból való fordítások, hanem a cseremiszi népi ajkáról jegyezte fel őket Reguly, s így ezek a cseremiszek mindennapi életének a szókinccsét mutatják be, azaz a valóságos életet és a valóságos nyelvet tükrözik.

A Reguly-anyaggal való foglalkozás hamarosan egy jelentős munka megírására indította Buzdenzet. Ez a munkája *Cseremiszi tanulmányok* címen jelent meg 1864-ben (NyK. III.). Két fő részből áll: az első a cseremiszi (és a votják) szókinccs tatár és csuvas

eredetű jövevényelemeit mutatja be, a második pedig erdei-cseremiszi nyelvten. Budenz módszerességét tanúsítja, hogy a jövevénytörkövel foglalkozó fejezetben tisztázza önmaga és olvasói számára azon kritériumokat, amelyek megléte esetén a vizsgált szavak jövevénytörkövelnek minősíthetők. Kiemeli, hogy a csuvas és a tatár nyelvnek a cseremiszre való hatása feltűnően nagy.

Budenz *Cseremiszi tanulmányai*-nak nagyobb részét az erdei-cseremiszi nyelvten teszi. Noha a szerző általában utal benne az ún. hegyi-cseremisztől való eltérésekre, sőt hivatkozik itt-ott a cseremisszel egyező, magyar és finn nyelvteni

elemekre és jelenségekre is, munkája mégis kétségtelenül leíró nyelvtan, amely Budenz néhány más művével együtt nyilvánvaló cáfolatául szolgál azon újabban hangoztatott nézetnek, mely szerint a finnugor összehasonlító nyelvészet régibb művelői megvetették a nyelvleírást, s tudományos feladatuknak csak a finnugor alapnyelv rekonstruálását tekintették. Budenz ezen erdei-cseremiszi grammatikája Beke Ödön *Cseremiszi Nyelvtanának* a megjelenéséig (1911) fontos forrásul szolgált a cseremiszi nyelv megismeréséhez.

Cseremiszi tanulmányait Budenz *Erdei- és hegyi-cseremiszi szó-*

tárával zárta (NyK. IV. 1865.). Ez a szótár magában foglalja a megjelenéséig ismertté vált, illetőleg Reguly hagyatékában lap-pangó teljes cseremisz szóanyagot. Benne az erdei nyelvjárás szókin-cséhez fő forrásul Reguly kéziratos szógyűjteménye szolgált. Budenz művének a maga korában az adott különös jelentőséget, hogy ez volt az első cseremisz szótár, s így a cse-remisz nyelv szókin-cse V. P. Troic-kij cseremisz—orosz, illetőleg Szi-lasi Móric (és A. Genetz) csere-misz—magyar—német szótárának a megjelenéséig (1894, ill. 1901) csak belőle volt megismerhető.

Úgy látom: a cseremisz meg a votják nyelv csuvas és tatár elemei-

nek a vizsgálata döntően befolyásolta Budenz állásfoglalásának alakulását a magyar nyelv rokoni kapcsolatainak kérdését illetően. Minthogy ő maga kb. 170-re becsüli azon cseremiszi jövevényszavak számát, amelyek a csuvas, illetőleg a tatár nyelvből kerültek a cseremiszibe (és a votjákba), világosan láthatta, mily mélyreható változást idézhet elő egy nyelv szókincsében valamely más, idegen nyelv hatása: egyrészt új elemekkel gazdagíthatja az átvevő nyelv szókészletét, másrészt — ha az új elemek átvétele régi szavaknak a használatból való kiszorulásával jár együtt — a szókincs ősi rétegének nagymértékben tör-

ténő elszegényedésére vezethet. Ezért nem is mulasztja el, hogy végső következtetésül kimondja: bár feltűnően nagy a cseremiszenben az átvett csuvas és tatár elemek száma ennek magyarázatául mégsem lehet e nyelvek ősi rokonságára gondolni. Magyarázatként inkább az a lehetőség jöhet tekintetbe, hogy csuvas szomszédai a cseremiszeknek nem csupán szavakat adtak át szép számmal, hanem egyes csoportjaik bele is olvadtak a cseremiszségbe, megőrizve ugyanakkor saját ősi nyelvük szókészletének tetemes számú elemét. Aligha kételkedhetünk abban, hogy amikor Budenz a cseremiszi szókészlet vizsgálata során

ilyen következtetésre jutott, nyilván megfordult a fejében az a gondolat, hogy a magyar szókészlet török (csuvasos) elemei is magyarázhatók úgy, mint a cseremisz nyelv jövevényszavai, azaz a magyar szókészlet török elemei is lehetnek jelentős idegen hatás eredményei, s nem kell, sőt nem is lehet őket ősi rokonság feltevésével magyarázni. Persze a cseremisz képzők, valamint név- és igeragok számbavétele is hozzájárulhatott Budenz régibb nézetének a módosulásához. Ezt annál inkább feltehetjük, mert Budenznek a magyar és a török nyelv viszonyáról elsőnek kinyilatkoztatott, később tévesnek bizonyult

nézetét elsősorban a finnugor nyelvek ún. alaktani elemeire vonatkozó ismereteinek hiányos volta magyarázza.

Budenznek a finnugor nyelvek megismerésére irányuló munkájában a következő állomást a mordvin nyelv tanulmányozása jelentette. Ez is a Reguly gyűjtött anyag alapján történt. Műve a NyK. V. kötetében, 1866-ban jelent meg *Mordvin közlések I—III.* címen. Az itt közzétett szövegnek az a körülmény adott bizonyos jelentőséget, hogy a mordvin népnyelvet képviselik. Budenz koráig ugyanis az *Újtestamentum* erza fordítása volt az egyedüli szöveganyag, amely e nyelv

mineműségéről valamilyen képet adott. Reguly szövegei műfajuk szerint mesék és dalok; számuk mindössze 15. A *Közlések* második része nem teljes nyelvtan, s éppen ezért tartalmának megjelölésére csak a *Regulynak nyelvtani jegyzetei a moksa-mordvin nyelvről* címet használja a sajtó alá rendező. Mindamellett e jegyzetek Budenztól rendezett formájukban alkalmasak arra, hogy a moksa-mordvin nyelvtan vázát elénk vetítsék; amellet nyilvánvaló jelei annak a ténynek, hogy a moksa-mordvin nyelvterület sem egységes, hanem helyi nyelvjárások tarkítják. A *Közlések* III. része moksa- és erza-mordvin szótár,

amelynek alapanyagát Reguly szógyűjteménye alkotja, de ezt Budenz kiegészítette A. Ahlqvist mokska és F. J. Wiedemann erza szójegyzékének anyagával. Azt lehet mondani róla, hogy ez a szótár a megjelenéséig hozzáférhetővé tett mordvin források teljes szóanyagát tartalmazza.

A Reguly-féle cseremisiz és mordvin anyag kiadása után tájékozódott Budenz a lappról meg a permi nyelvekről is, behatóan tanulmányozta továbbá a finnt. Lapp tanulmányaihoz alkalmas volt lapp anyanyelvű nyelvmes-tereket is igénybe venni. 1873-ban rövid ideig Budapesten tartózkodott ugyanis négy lapp; vala-

mennyien a svédországi Pite-tartományban levő malái egyházközségből valók voltak, tehát az az időben még viszonylag gyengén ismert, ún. svéd-lapp nyelvjáráskor egyikét beszélték, amely lényegesen különbözik a norvég-lapptól. Budenz néhány meseszerű kis elbeszélést jegyzett le tőlük, majd pedig kiadta őket a NyK-ben (1876). Hogy a kutatók számára könnyebben értékesíthetők legyenek, a szövegekhez szójegyzéket is készített. A zürjén nyelvvel *Zürjén nyelvmutatványok* című közleményének sajtó alá rendezése során foglalkozott. Ez jobbára vallásos tárgyú szövegeket tartalmaz, melyeket Budenz

magyar fordítással és jegyzetekkel látott el.

Mindeme tanulmányai arról győzték meg Budenzet, hogy tévedett akkor, amikor *Török—magyar nyelvhasználat* ... című akadémiai előadásában (1862) még nem foglalt határozottan állást nyelvünk finnugorsága mellett. E meggyőződésének kialakulásához jelentős mértékben hozzájárult az a körülmény is, hogy említett előadásának megtartása után két évvel megjelent Hunfalvy Pál *A vogul föld és nép* című kötete, amely magában foglalta Reguly északi-vogul szövegeit és magyar fordításukat is. Új felismeréseinek hatása alatt megfordí-

totta kutatásai irányát: fő feladatának immár nem a török vonatkozások feszegetését, hanem a magyar és a többi finnugor nyelv egyezéseinek az addiginál teljesebb összegyűjtését és mélyebbreható elemzését tekintette. Így született meg azután — s jelent meg 1867—68-ban — a *Magyar és finnugor nyelvekbeli szóegyezések* című tanulmánya (NyK. VI—VII.), amely első nagyobb szabású finnugor nyelvészeti munkája. E munka célja — amint Budenz maga írja — azon magyar tőszók összegyűjtése volt, amelyeknek mind hangalak, mind pedig jelentés szempontjából megfelelőik vannak a többi finnugor nyelvben.

Kereken 850 magyar tőszó finn-ugor eredetét állítja a szerző, s e számról így nyilatkozott: „... a mennyiséggel is egyelőre meg lehetünk elégedve, ha p. o. avval vetjük össze, hogy Curtius György »griechische Etymologie«-jében a hasonlítható görög nyelvkincset kevesebb mint 700 ilyen cikkben adja elé. Hogy valóban mit és mennyit jelent a fent említett szám (850), azt legegyszerűbben a magyar tőszók összes száma tünteti elé, mely saját összeírásom szerint ... 2400-ra rúg. A magyar tőszóknak tehát több mint egy harmada van a rokon finn-ugor nyelvekben kimutatva” (Nyelvtudományi Közlemények

VII, 50.). Kezdetnek ez az eredmény igen biztatónak volt mondható.

HARCA A MAGYAR NYELV
FINNUGORSÁGÁNAK
ELISMERTETÉSÉÉRT.
A „TÖRÖK—UGOR HÁBORÚ”

Hunfalvy Pálnak és másoknak a magyar nyelv finnugor eredetének kimutatására irányuló törekvései korántsem találtak hazánkban egyoldalú tetszéssel. A laikus közvélemény és a tudományos módszer nélkül hasonlító nyelvrokonítók kitartottak a magyar nyelv török rokonsága mellett, illetőleg nyelvünket a finnugoroknál „előkelőbb” nyelvekkel kívánták rokonítani. Legelősebben talán Mátyás Flórián (1818—1904) hadakozott a finnugor rokonítás ellen például *A magyar*

nyelv finnítési törekvések ellenében (Pécs, 1857) és *Észrevételek finnező véleményre. A magyar ősvallásról...* (Pécs, 1858) című könyveiben. A nemzet „becsületét” félti a „finnítési törekvésektől”, sőt felszólítja az „elfogulatlan honfiakat” s „magyar Akadémiánk magyar irányú tagjait”, hogy ne nézzék „résztlenül a’ játékot nemzeti multunkkal”. A török eredetet valló nézettel szemben a finnugor rokonság gondolata csak azután kezdett el erősödni, miután ismertté váltak hazánkban Schott (1802—1889), Boller (1811—1869) meg a finn M. A. Castrén (1813—1852) kutatásai, Hunfalvy Pál és Budenz József pedig meg-

kezdték a Reguly-féle kéziratok gyűjtés értékesítését. Az általuk közzétett anyag és az említett külföldi kutatók értekezéseiben kifejtett érvek olyan meggyőző erejűek voltak, hogy hatásuk alól egy ideig még a magyar nép és nyelv török eredetének olyan lelkes híve sem tudta kivonni magát, amilyen Vámbéry Ármin (1832—1913) volt. Így magyarázható, hogy 1870-ben közzétett, *Magyar és török-tatár szóegyeztések* című értekezésében Vámbéry a magyar nyelv finnugor rokonsága kérdéséről ilyen véleményt nyilvánított: „... ki a magyar és finnugor nyelvek közti viszonyt némi figyelemre méltatja, meg fog győ-

zódni, hogy a török-tatár nyelvekkel rokonság csak második fokú és hogy a magyar első fokon csak a finn-ugor nyelvekkel, még pedig a vogul nyelvvel áll legközelebbi rokonságban” (NyK. 1870:114.). Másutt pedig így nyilatkozott: „A magyar nyelvnek a törökhöz való rokonsági viszonya nem annyira *kisebbnek*, mint inkább *fiatalabbnak* mondható, azaz e rokonsági viszony *későbbi* érintkezésnek vagy talán összeolvadásnak az eredménye az ugor néptörzsben már elkülönítve álló magyarok s a tiszta török elemek közt” (uo. 116–7.). De Budenzet nem elégítette ki Vámbérynek az a kétkulacsos és nem

eléggé végiggondolt állásfoglalása, melyet a fenti idézetek magukban foglalnak. Kapcsolódva Vámbérynak azon szavaihoz, melyek szerint a magyar — török viszony a magyar — ugor eredeti rokonságnál nem annyira kisebbnek, mint inkább fiatalabbnak mondható, a következőket állapította meg: „... az ilyen alapon állított *rokonság*, valamint általában egy első fokú rokonság mellett még emlegetett másodfokú rokonság nem fér össze a nyelvrokonság azon fogalmával, melyet annak a mai nyelvtudomány tulajdonít. Ennek szóhasználata szerint ugyanis ... *rokonság* csak oly nyelvek viszonyát jelöli, melyek mint osztatlan

egészek egy közös és azonos alapnyelvből kiindulva, szakadatlan nyelvtörténeti fejlődés által bizonyos fokú önálló megkülönböztetett jellemet öltöttek ... ily értelemben valamely nyelv csak egyszerűen lehet rokon valamely más nyelvvel vagy nyelvkörrel, s nem állhat egyszersmind bárminő néven nevezendő (másodfokú, fiatalabb) rokonsági viszonyban más, különböző nyelvekkel” (NyK. 1872:68–9). Vámbéry megharagudott Budenz tárgyilagos bírálata miatt, s mérgében *A magyarok eredete* (1882) című könyvében már tagadta a magyar nyelv finnugor jellegét. *Feleletében* (NyK. 1883–1884) Budenz bebi-

zonyította, hogy könyvében Vámbéry nem vette kellőképp figyelembe a finnugor adatokat és magyarázatukat, mellőzte a magyar és a többi finnugor nyelv között megállapítható ragozásbeli és szóképzéstani egyezéseket, a török nyelvi adatokat viszont, hogy a maga malmára hajtsa a vizet, sokszor elferdített alakban közölte, sőt céljai érdekében még nem létező török szavakkal meg hangutánzó és arab, perzsa jövevényszavakkal is operált. Szemére vetette Vámbérynak azt is, hogy megtévesztő számadatokkal igyekezett olvasóit a török rokonság gondolatának megnyerni, noha ugyanakkor nem tudja megmondani, hogy

miként képzeli el a magyar és a török nyelv egymáshoz való viszonyát. A maga véleményét röviden így foglalja össze: a magyar nyelv a finnugor nyelvek csoportjába tartozik; ami egyezés közte és az altaji nyelvek közt van, az kisebb részben a feltehető finnugor—altaji ősrökonsággal magyarázandó, nagyobb részben pedig a finnugor nyelvektől már különvált magyar nyelvnek egyik vagy másik altaji nyelvvel való történeti érintkezéséből ered. A nyelvi rokonság kérdésének eldöntésében olyannyira lényeges magyar szavak, mint amilyenek testrészneveink és egyszerű számneveink, határozottan nyelv-

vünk finnugor eredete mellett vallanak.

Vámbéry nem tudott belenyugodni vereségébe, s *A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet* (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XI—XII. 1884.) tovább folytatta a vitát, támadva mind Hunfalvyt, mind pedig Budenzet, az utóbbit főleg a MUSz. megállapításai és eredményei miatt. Budenz *Ad „Turcologiam”* (NyK. 1884:475—8.) című cikkében egyrészt megcáfolta azokat a vádakát, amelyeket Vámbéry (és tanítványa: Thúry József) ellene felhozott, másrészt újabb jegyzéket közölt azokról a törökségi szavakról, amelyeknek

hangalakját vagy jelentését (esetleg mind a kettőt) Vámbéry tudatosan megmásította, — ahogyan Budenz tréfásan írja: valóságos török nyelvújítást végezve.

A magyar nyelv rokoni kapcsolatai mineműségének kérdése nem maradt Budenz és Vámbéry magánügye. Vámbéry védelmére kelt Mátyás Flórián és Thúry József, viszont a magyar nyelv finnugor eredeztetése mellett szállt síkra Hunfalvy Pál, Barna Ferdinánd, Munkácsi Bernát és Szinyeyi József. A vita főleg az Akadémia köreiben folyt, de beleszólt a napi sajtó is, általában Vámbéry mellett kardoskodva. A küzdelmet az adatok mennyisége, a

kutatás mélyreható volta, az érvelés meggyőző ereje a finnugor tábor javára döntötte el. 46 évvel ezelőtt egy török nyelvész, Németh Gyula, e tényállást így fogalmazta meg: „Hogy a magyar nyelv finnugor eredetű s hogy minden más elmélet kalandos és tudománytalan, azt ma már nemcsak a tudomány hirdeti, hanem benne van a művelt magyarság köztudatában is” (*A honfoglaló magyarság kialakulása.* 278.). De úgy látszik: élete végén Saulusból Paulus lett maga Vámbéry is! *A magyarság bölcsőjénél* című könyvében ugyanis — 1914-ben — így nyilatkozik: „... vak volna az, aki kétségbe vonná, hogy a magyar nyelv

kialakulásának legkezdetén ugor jellegű.”

A török—ugor háború tudománytörténeti szempontból jelentős mozzanat volt. A „háború” az adatok összegyűjtésére és rendszerezésére, hangzatos szólamok helyett érvek szembesítésére, a nézetek tisztázására indította a harcoló feleket. Ráirányította továbbá a figyelmet a tudományos etika némely kérdésére, valamint a filológiai pontosság és a kutatómódszer fontosságára. Lelepleződtek a gyenge vagy egyenesen használhatatlan módszer fogyatékoságai, s kikristályosodott a használható, tudományos, megbízható eredményekre vezető módszer. A vita során

a magyar nyelv eredetének a kérdése keveredett a magyar nép eredetének a kérdésével. Budenz határozottan kimondja, hogy e két kérdés egymástól lényegesen különbözik, s hogy a nyelvtudomány elsősorban az előbbi kérdés eldöntésére hivatott. „... a nyelvész maga nem bánja, akármilyen vérből eredő valamely nyelv népe. Miatta állíthatja valaki, hogy csupa török vér volt az a magyar nép, a mely ezelőtt ezer évvel Pannóniába költözött: azért mégis csak ugor [= finnugor] nyelvet hozott magával; ... a nyelvészetnek joga van, hogy csak a maga dolgát nézze” — írja egy ismertetésében (NyK. 1881: 121.).

A magyar „nép” eredetének kérdésével bővebben nem is foglalkozott Budenz sohasem, röviden azonban nyilvánított véleményt — mégpedig ma is elfogadhatót — e kérdésben is: „... tudom, hogy a magyar nyelvben régóta meglevő török elemek, a melyek jobbadán közvetlen átvétel színében mutatkoznak, a magyar népnek török népekkel való érintkezéséről tanúskodnak, a melyről hihető (de nem kell szükségképpen hinni), hogy több-kevesebb török népelemek beolvadásával együtt járt”, írja *Egy kis viszhang* ... című vitairatában (1886. 16.).

Hogy a török—ugor háború végül is a finnugor tábor javára

dőlt el, ebben döntő szerepe volt Budenz fő művének, a *Magyar-ugor összehasonlító szótár*nak, amely — több részletben — a csatározások ideje alatt látott napvilágot, úgyhogy már Vámbéry támadásainak is állandó célpontjává szolgált. Ez a szótár azonban a finnugor összehasonlító nyelvészetnek egyik alapköve, s ezért külön fejezetben foglalkozunk vele.

A MAGYAR-UGOR
ÖSSZEHASONLÍTÓ SZÓTÁR

Bármennyire figyelemreméltó alkotás volt is Budenz *Szóegyzések* című értekezése, tartósan nem elégítette ki szerzőjét. Érezte, sőt tudta, hogy munkája még nagyobb részben a képzelet, a kombináló képesség eredménye, de hiányzik belőle a rokonoknak állított szavak összetartozásának módszeres bizonyítása. Folytatta tehát etimológiai kutatásait, s — magasabb követelményeket állítva maga elé — szigorúbb módszerrel kidolgozott, megbízhatóbb eredményekre törekedett. Így született

meg Budenz főműve, a Magyar—Ugor Összehasonlító Szótár, melynek első füzeté 1873-ban, ötödik s egyben befejező füzeté 1881-ben hagyta el a sajtót.

Miben különbözik az új mű, a *Magyar—Ugor Szótár* (= MUSz.) a *Szóegyezésektől*? Több, lényeges körülményben. A *Szóegyezések* a rokonított szavak puszta felsorolását adja, a MUSz. viszont hangalaki és jelentésbeli eltéréseit magyarázza is. „... összehasonlító nyomozásom ... vitt rá, hogy a szóhasonlítás helyességének kriteriumait az egyes nyelvek hangalaki sajátágaiban, valamint a jelentések összeférésére nézve más nyelvek biztos analó-

giáiban keressem” — írja a szerző. A *Magyar—Ugor Szótár* eredményeinek a *Szóegyzések* eredményeihez viszonyított többletértéke a fejlettebb módszerrel való operáláson kívül annak tulajdonítandó, hogy a MUSz. munkálatai során a finnugor nyelvek szókészletének megismeréséhez már jóval több forrásművet tudott igénybe venni a szerző, mint a *Szóegyzések*hez, noha ezek a forrásművek hangjelölés és filológiai pontosság tekintetében természetesen korántsem voltak teljes értékűek. Az az eredmény, amelyet szótárában Budenz ennek ellenére elért, imponálónak mondható. 996 szócikkben tárja elénk etimológiai és

szófejtő munkájának termését, s ha ehhez hozzávesszük, hogy sok-sok szócikkben nemcsak a címszó rokon nyelvi megfelelőit mutatja ki, hanem a címszóval etimológiai kapcsolatban levő egyéb magyar szavak, például szóhasadás útján vagy más módon keletkezett változatok, származékszók és elhomályosult összetételek eredetére is fényt derít, akkor érthetjük csak meg igazán, hogy mily nagy munkát végzett Budenz a magyar szókészlet eredetének tisztázása körül, még akkor is, ha — miként maga megmondja — szógyejeztetései közé felvette azokat is, amelyeket mások már korábban feltártak, vagy leg-

alábbis bizonyítatlan ötletként felvetettek.

Ámde nem szabad Budenz teljesítményét csupán számokkal mérnünk; értékelnünk kell őt nem csupán a ma tudománya szempontjából, hanem kora szemüvegén át is. S ha ezt tesszük, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy milyen volt az az alap, amelyre szótárát Budenz építette. Erről találobban ma sem nyilatkozhatunk, mint ahogyan nyilatkozott pohárköszöntőjében Mészöly Gedeon egy 1911. március 21-én tartott Budenz-emlékvacsorán: „Pályája kezdetén tudós nem igen talált még oly kevés használhatót, mint Budenz, s végül nem hagyott

hátra a nyomába lépőknek nélkülözhetetlen annyit, mint ő” (MNy. 1911: 178.). Ami pedig módszerét illeti, jelentős előrelépésként kell értékelnünk azt az eljárását, hogy az egymással összevetett szókat közös alapalakból próbálja levezetni. Noha a magánhangzók pontosabb hangszínének a megállapítására még nem vállalkozhatik, — meg kell elégednie az alapalak eredeti palatális, avagy veláris hangrendűségének jelölésével —, mindenesetre ő az első, aki kísérletet tesz finnugor alapnyelvi alakok rekonstruálására.

Hogy e könyvecske olvasói fogalmat tudjanak maguknak alkotni arról, milyenféle jelenté-

sűek azok a szavaink, amelyeknek finnugor, illetőleg ugor eredetéről a MUSz. tájékoztat bennünket, megemlítek néhány olyan fogalomkört, amelybe e szavak jelentésük szerint tartoznak. Ilyenek: a névmások, a testrésznevek, a rokonságnevek, a természet tárgyainak és jelenségeinek nevei, állatok és növények nevei, ásványok nevei, az egyszerű számnevek (hétig bezárólag, valamint a *száz*), elemi életjelenségeket, cselekvéseket, érzékeléseket jelölő igék, a helyzet jelölésére s a térben való tájékozódásra szolgáló szavak, kort, állapotot, tulajdonságot jelölő melléknevek, eszköznevek stb.

A *Magyar—Ugor Szótár* hatása rendkívül nagy volt hazánkban. 1879-ig megjelent füzetait az Akadémia ez évben a Nagyjutalommal tüntette ki. Igaz: a magyar nyelv török eredetének hívei közül pl. Vámbéry Ármin dühödten támadta. Kifogásolta Budenz etimologizálásának módszerét, túlságosan merésznek találta számos egyeztetését, utalva az egybevetett szavak jelentésének sokszor lényeges eltérésére. Nem tagadható, hogy Budenz módszere még nem érte el a tökélynek azt a fokát, amely az újgrammatikusok etimologizálását jellemezte, végeredményben mégis azt mondhatjuk, hogy a MUSz. új korszakot

nyitott a finnugor nyelvek kutatásának történetében: több mint egy fél évszázadig belőle indult ki, rá támaszkodott, illetőleg az ő eredményeit pontosította a finnugor etimológiai meg hang- és alaktani kutatások terén minden igényesebb munka. Jelentősége nem merült ki ugyanis abban, amit ez a szótár a magyar szókészlet eredeztetésének szempontjából jelentett. Benne vannak e műben a finnugor összehasonlító hang- és szóképzéstan legfontosabb tényei is, noha természetesen nem rendszerezve, hanem egyes szócikkekben szétszórva. Ez a körülmény magyarázza, hogy a MUSz. szolgált alapjául Szinnyei József

Magyar Nyelvhasználat első kiadásának, mely négy évvel Budenz tanári és egyben földi pályafutásának befejeződése után, 1896-ban látott napvilágot. Ennek megállapítása azért lényeges, mert ezen munka újabb és újabb kiadásai (a hetedik és egyben utolsó kiadása 1927-ből való), valamint bővített és módosított német nyelvű változatai: a *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft* első és második kiadása egy fél évszázadon át rendkívül fontos szerepet játszottak a finnugor nyelvtudomány fő eredményeit illető tájékoztatásban a hazai meg a nemzetközi összehasonlító nyelvtudomány terén egyaránt. A Simonyi Zsigmond

és Balassa József írta *Tüzetes Magyar Nyelvtan* (1895) hang- és szóképzéstani része ugyancsak Budenz etimológiai szótárára és Ugor Alaktanára épült. Budenz műveiből indult ki sok esetben Munkácsi is *Árja és kaukázusi elemek a finn—magyar nyelvekben* című, módszertelen de sok gondolatot keltő művében (1901). Nem vesztette el időszerűségét a MUSz. még ma sem, mivel legbiztosabb etimológiájú, finnugor eredetű szavaink túlnyomó többsége már benne is szerepel. A finnugor egyeztetések irodalmában mindenesetre ott találjuk Budenz művét nemcsak a Gombocz—Melich-féle *Magyar Etymológiai*

Szótárban, hanem a napjainkban megjelenő, *A magyar szókészlet finnugor elemei* és *A magyar nyelv történeti—etimológiai szótára* című alkotásokban is. Az előbbinek első kötetével kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy — Kálmán Béla kimutatása szerint (*Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből*. Szerk. Szathmári István. 141—2.) — 204 etimológiájából 156 már Budenznél megtalálható, s közülük 88 az ő alkotása. A 88 etimológiából 53-at a szótár ma is elfogad. Annak a bizonyítékául, hogy mennyire él és hat Budenz szótára még ma is, utalhatunk végül arra, hogy 1966-ban az Indiana Egyetem sorozatá-

ban Bloomingtonban angol nyelven is megjelent.

Budenz szótárának nagy sikere volt külföldön is. „A *Magyar—Ugor Szótár*nak, valamint Budenz vele kapcsolatos egyéb munkáinak híre és tanulmánya messze elterjedt a külföldön mindenfelé, a merre csak az altaji, vagy a szorosabb finnugor nyelvtudomány iránt az érdeklődésnek valami csírája volt. Európa minden nagyobb államában akadtak egyes tudósok, kik ennek kedvéért megtanultak magyarul”, állapította meg Munkácsi Bernát Budenzről tartott akadémiai emlékbeszédében, 1895-ben. Ugyanilyen elismerő értékelést olvashatunk külföldi szak-

emberek megnyilatkozásaiban is. Budenz *Magyar—Ugor Szótárával* nagyjából egyidőben jelentette meg Helsinkiben Otto Donner *Vergleichendes Wörterbuch der finnisch—ugrischen Sprachen* című művét, melyben — persze nem a magyar, hanem a finn nyelvből kiindulva — hasonló célt tűzött maga elé, mint amilyent Budenz megvalósított. Nos, érdemes megemlíteni, hogy Donnernek egyik finn kollégája, August Ahlqvist, Budenz szótárát határozottan Donneré elé helyezi, utalva arra, hogy Budenz a magyar nyelvben teljes otthonossággal mozog, a többi finnugor nyelvről behatóbb ismeretei vannak, mint Donnernek,

s a szláv nyelvekben, különösen az oroszban való jártassága is főlényt biztosít számára finn kollégájával szemben.

A FINNUGOR NYELVEK
EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYÁRÓL
ÉS FELTETT TÁVOLABBI
KAPCSOLATAIRÓL

Szerepelt Budenz tervei közt egy finnugor összehasonlító hangtan megírása is (l. MUSz. Előszó. VIII.), de e tervének maradéktalan megvalósításában korai halála megakadályozta. Hátrahagyott irataiból azonban az derül ki, hogy e hangtanhoz már jelentős előmunkálatokat végzett: sok hangtani vonatkozású feljegyzést készített, sőt egyes részek vázlatát is kidolgozta. Nyugodtan állíthatjuk tehát: Budenz teljesen tisztában volt azzal, hogy szilárd alapon álló hangtan nélkül nincs

biztos etimológia. Kiviláglik ezen meggyőződése azon állásfoglalásából is, mely szerint a magyar etimologizálás korszerűtlenségének az oka épp a hangtani kutatások elhanyagolásában rejlik. „... hasonlító nyelvészetünk ... még soha sem tárgyalta a hangtant *tűzetesen*, és ez olyan baj, melyet már meg kezd érezni; mert rettenetesen megakasztja a tovább haladásban, olyformán mint egy tanuló, ki egy osztályon átugrott a nélkül, hogy tanult volna, nem bír biztosan haladni a felsőbb osztálybeli tanulótársaival. Érti a bajt, hogy a felsőbb tudás megszerzésére valami alapvető tudásnak hiányával van, de alig bol-

dogúl úgy, hogy csak esetenként a hiányt foltozva toldozva akarja pótolni, — végre mégis kénytelen az elmúlasztottat tűzetesen és rendszeresen megtanulni. — Ilyen bajban van hasonlító nyelvészetünk . . . A hangtannyomozónak . . . egyenesen céljára való szóhasonlítást, még pedig a legszigorúbb kritikával kell kezdeni”, hangoztatja említett székfoglaló előadásában (MAkadÉrt. 1861: 181—4.).

Épp a hangtan terén tett észrevételei indították Budenzet arra, hogy hozzászóljon a finnugor nyelveknek egy, már előtte is elég sokat vitatott s máig sem egészen lezárt kérdéséhez, ti. e nyelvek csoportosításához (vö.

MUSz. Előszó. IX.). Mint az indogermán nyelvészetben otthonos kutató, jól tudta ugyanis azt, hogy az indogermán nyelveket hangtani alapon osztják fel ún. kentum- és szatem-nyelvekre — azt véve alapul, hogy az indogermán alapnyelvben feltett szókezdő *k* hang némely indogermán nyelvben megmaradt *k*-nak, más nyelvekben viszont sziszegő hanggá, az ide tartozó nyelvek többségében *sz*-szé változott, vö. lat *centum* (olv. kentum), de avesztá *satəm*, óegyházi szláv *što* stb. Budenz a finnugor nyelvek csoportosításában is mellőzendőnek tartotta a korábban érvényesülő földrajzi, történelmi meg néprajzi szem-

pontot, s azt tűzte ki céljául, hogy őket is pusztán nyelvi, mégpedig hangtani szempont alapulvételeivel csoportosítsa. Erre vonatkozó gondolatait *Ueber die Verzweigung der ugrischen Sprachen* című értekezésében fejtette ki, mely először egy, mesterének, T. Benfeynek szentelt emlékkönyvben 1878-ban, majd pedig ebből különnyomatként 1879-ben jelent meg Göttingában (értekezése fő eredményeiről Budenz maga számolt be a NyK. 15. kötetében, az alapjául szolgáló hangtani tényeket pedig már korábban a MUSz. 383—8. lapján is ismertette).

Az értekezésében felvázolt csoportosítás alapjául az a meglátása

szolgált, hogy a magyar, lapp, vogul, osztják, zürjén és a votják nyelv számos szavának szókezdő *ny* hangjával szemben a finnben, mordvinban és a cseremiszből következően *n* hang áll (pl. m. *nyll*, lp. *nyuolla* stb., de fi. *nuole-*, md. *nal*). Ez a körülmény Budenz szerint azzal magyarázható, hogy az *ny*-es nyelvek a finnugor alapnyelvből való kiválásuk után még sokáig együtt éltek, s bennük az együttélés korszakában kifejlődött egy *ny* hang, mely azután öröklődött az *e* csoportba tartozó külön nyelvekbe is. E nyelvekkel szemben a finn, mordvin és a cseremiszi őse megtartotta az eredeti alapnyelvi *n* hangot, s — nem

számítva egészen fiatal különnyelvi fejleményeket — ezt megőrizték a belőle származott nyelvek is.

Budenznek ez a felosztási kísérlete nem járt sikerrel, mert a finnugor nyelvek osztályozását csupán egyetlen hangtani jelenségre alapozta, s nem vette tekintetbe sem a finnugor nyelvek hangtanának egyéb jelenségeit, sem pedig az alakrendszer és a szókészlet vallomásait. Mindezek tükrében osztályozása önkényesnek, kellő alap nélkülinek bizonyult. Bebizonyosodott továbbá, hogy *ny* hang már a finnugor alapnyelvben is volt, de a finn—volgai alapnyelvben (a finnségi nyelvek,

a mordvin és a cseremiszi előzményében) jésítettségét elvesztette, azaz *n*-né vált, míg a többi finnugor nyelvben megmaradt *ny*-nek. Budenz értekezése tudománytörténeti szempontból ennek ellenére sem érdektelen, hiszen éppen napjainkban nemegyszer olvashattunk olyan nézetről, mely szerint a nyelvtudományból ki kellene küszöbölni mindazt, ami nem nyelvi természetű, tehát száműzni kellene belőle minden kapcsolatot a földrajzzal, a néprajzzal, sőt még a történelemmel is. Amellett Budenz értekezése végső soron pozitív következménnyel járt. Arra indította ugyanis Donner Otto finn nyelvészt, hogy *Die*

gegenseitige verwandtschaft der finnisch-ugrischen sprachen (1879) című tanulmányában a finnugor nyelvek egymáshoz való viszonyát szintén megvizsgálja, s ennek kapcsán ő több szempontú s lényegében máig is elfogadott csoportosítással ajándékozott meg bennünket.

Foglalkoztatta Budenzet nemcsak a finnugor nyelvek egymáshoz való viszonya, hanem más nyelvcsaládokkal való esetleges kapcsolatának a kérdése is. A fentebb (l. 31.) elmondottak után természetes, hogy elsőnek a finnugor és az altaji nyelvek rokonságát állító nézet indította egyre behatóbb kutatásokra. Már emlí-

tettem (l. 32.), hogy kezdetben e kérdésben természetesen még nem látott tisztán, s maga is azon a nézeten volt, mint Hunfalvy Pál, hogy ti. „a magyar a szorosán finn jellemű, milyen a szuómi, eszt, lapp, és a török jellemű nyelvek között középen áll”, sőt: „valamint syntaktikai szerkezetében úgy grammatikai alkotásában is ... inkább törökös mintsem finnszerű” (MAkadÉrt. 1861: 160, 179.). Miután azonban alaposabban megismerkedett egyfelől a finnugor, másfelől a török és a többi altaji nyelvvel, álláspontja lényegesen megváltozott. A *Szóegyezésekben* kimondja: az altaji (értsd: a finnugor, szamojéd

és a szorosabb értelemben vett altaji nyelvek, azaz a mongol, mandzsu és a török) „egymás között nem tüntetik föl a nyelvanyagnak . . . oly tömeges és a szók jelentési osztályai szerint arányos azonosságát, hogy ezen nyelvcsoportokat szorosán vett rokonsági viszonyban állóknak, azaz egy közös . . . alapnyelvből kiindultaknak bizonyíthatnók” (NyK. 1867: 374.). Hozzáteszi azonban: „Hogy az altaji nyelvcsoportok több közös jellemvonással bírnak, melyeket együtt más nyelvek nem mutatnak föl; hogy továbbá köztük, ha nem is tetemes, de mégis van oly nyelvanyagi egyezés is, mely bajosan kölcsönvétel-

nek tulajdonítható, — ez oly tény, melyet nem lehet csupa véletlen történetességből magyarázni. Ennek kielégítő magyarázatát csak oly föltevésben lehetjük, hogy az egyes altaji nyelvcsoportok is valamikor egy egységes nyelvet képeztek, és ezen korból örökölték mind azon közösségeket, melyeket még elénk mutatnak... De másrészt az egyes nyelvcsoportoknak nyelvényagbeli nagy különbözősége, az összes altaji nyelvcsoportok ... egységes ősalapnyelvként való léteztét oly messzi korba helyeztetni, ... hogy fölteendő eredeti azonos voltuk már nehezen fölismerhetővé válhatott... A nyelvtudomány-

nak egyelőre nincs módjában, hogy az egyes altaji nyelvcsoporthoz jobbadára merőben különbözővé vált nyelvanyagaiban az eredeti azonosságot kimutassa” (i. h. 375—6.). Budenz álláspontját röviden így fogalmazhatjuk meg: elfogadta mint valószínű föltevést az uráli és az altaji nyelvek rokonságát, de ezt bebizonyítottak nem tartotta, s bizonyítását a szóban forgó nyelvek akkori ismertségi fokán még nem is tartotta időszerű feladatnak. Kijelölte azonban a végzendő kutatások irányát: le kell mondani az egyes „altaji” nyelvek szavainak módszertelen összehasonlításáról, s ehelyett az uráli és az altaji

nyelvek közös alapnyelvének a rekonstruálására kell törekedni. „Ilyen úton a külön csoportok egyes nyelvei helyett, melyeket csak fejlődésük legújabb korából ismerünk, egy-egy nyelvet nyerrünk... Ha azután ezen túl a külön nyelvcsoportok egyeztetéséhez akarunk fogni, csak ezen rekonstruált alapnyelveket kell és lehet egymáshoz hasonlítani” (i.h. 377–8.). Az összehasonlító nyelv-tudomány a Budenztől alkalmazandónak ítélt módszert helyesenek fogadta el, az altaji nyelvek egymáshoz való viszonya azonban még ma sincs annyira tisztázva, hogy az uráli és az altaji nyelvek rokonságát bebizonyí-

tottnak nyilváníthatnók. Nem csoda hát, hogy fenti nézetét Budenz jóval a *Szóegyezések* megjelenése után is fenntartotta (NyK. 1879: 321). Az érdeklődés azonban az uráli és az altaji nyelvek esetleges rokonságának a kérdése iránt szinte pályája végéig megmaradt benne. Erről tanúskodnak *A főbb testrészek elnevezései az öt altaji nyelvcsoporthoz* és *Az öt altaji nyelvcsoporthoz alapszámnevei* című cikkei (NyK. 1880.). Hogy láthassa, milyen mértékű egyezés mutatkozik az „altaji” (= urál—altaji) nyelvek között a címben említett fogalomcsoportokba tartozó fogalmak nevei körében, kísérletképpen összeállította cikkeiben az

„altaji” nyelvek testrészt- és számneveit. Kísérlete alapjául az a megfontolás szolgált, hogy noha a testrészt- és a számneveknek nem kell szükségképpen megegyezniük az egymással rokon nyelvekben, mégis ott, ahol egyezés áll fenn, ezek a rokonság nyomós bizonyítékaiul szolgálnak. Végeredménye az, hogy a megvizsgált szavak csak igen kevés esetben egyeznek meg egymással valamennyi „altaji” nyelvben. A testrésztnevek körében még viszonylag legtöbb az egyezés a finnugor és a szamojéd nyelvek közt, az „ugor” csoport számnevei pedig szerinte egytől hétig (valójában csak kettőtől hatig) mutatnak teljes egyezést.

A magyar testrésznevek és egyszerű számnevek többsége persze az „ugor” csoport szavaival egyezik meg.

Ismeretes, hogy a finnugor, illetőleg az uráli nyelveket kapcsolatba hozták a múltban — és többen kapcsolatba hozzák ma is — nemcsak az altaji nyelvcsaládba tartozó, hanem egyéb nyelvekkel is. Ezen rokonsági hipotézisek közül az uráli nyelveknek az indoeurópai nyelvekkel való feltett rokonságának a kérdése érdemel legtöbb figyelmet. A múltban persze, amikor a szamojéd nyelvek némelyike még anynyira sem volt ismert, mint ma, s a szamojéd nyelveknek a finn-

ugor nyelvekkel való rokonsága, azaz az uráli nyelvrokonság még nem volt kellően bizonyítva, ezen rokonság kérdése csak a finnugor és az indoeurópai nyelvek vonatkozásában merült fel. Budenzet annyira lekötötte az a sok teendő, amely a finnugor és az altaji nyelvek körében várt rá, hogy ő az indoeurópai rokonság gondolatát még csak fel sem vetette. Állásfoglalásra indította azonban Nikolai Andersonnak 1879-ben Dorpatban (Tartu) megjelent, *Studien zur vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen sprachen* című tanulmánya, melyben a szerző azon nézetének adott kifejezést, hogy a finnugor és az indogermán

nyelvek előzményei, azaz — mai szóval élve — a finnugor és az indogermán alapnyelv visszavezethető egy még régebbi, közös alapnyelvre, ti. a finnugor—indogermán alapnyelvre, s hogy ilyenformán a finnugor és az indogermán nyelvek is rokonságban vannak egymással. A szerző is tisztában volt persze azzal, hogy a feltett közös finnugor—indogermán alapnyelv sokkal távolabbi múltba helyezendő, mint a finnugor avagy az indogermán alapnyelv, s épp ezért csak gyér számú nyomai mutathatók ki. Budenz megbírálta Anderson művét a NyK-ben (15. kötet), elutasította hipotézisét, s cáfolta annak vélt

bizonyítékait. Rámutatott arra, hogy Anderson a finnugor és az indogermán nyelvek szókincse köréből csak édeskevés egyezésre tud hivatkozni, a feltett rokonság bizonyítékait főleg csak névmások bizonyos mértékű egyezésében látja, ezek többsége azonban nem vezethető vissza pontosan egyező alapalakra, s kielégítő számú más jellegű egyezés híján a névmások különben sem alkalmasak a két nyelvcsalád rokonságának bizonyítására.

A mai nyelvtudomány persze már nem fogadja el Budenz minden ellenérvét, de a finnugor (uráli)—indogermán nyelvrokonságot ma sem tartjuk még annyira

sem bizonyítottnak, mint az uráli és az altaji nyelvek rokonságát.

A finnugor nyelveknek más igazolt rokonai, mint a szamojéd nyelvek, mai tudásunk szerint sincsenek. Ezt a rokonságot — az ún. uráli nyelvrokonságot — a finn Castrén szamojéd gyűjtéseinek a megjelenése óta, tehát már Budenz korában is sokan ténynek tekintették, még mielőtt részletekbe menő bizonyítására sor került volna. Budenz az uráli nyelvrokonság kérdésével mint bizonyítandó állítással nem foglalkozott. Ő is azok közé tartozott ugyanis, akik ezt a rokonságot már Castrén óta igazoltnak vették. Mindenesetre vállalkozott

a szamojéd nyelvekkel kapcsolatosan olyan feladatok elvégzésére, amelyek egyrészt a szamojéd nyelvek iránti érdeklődését tanúsítják, másrészt az uráli nyelvrokonság valóságát illető meggyőződésének bizonyosságai. *Alaktani egyezés az ugor és szamojéd nyelvekben: a localis casusragok* című dolgozatában (Hunfalvy-Album 89—98) a szamojéd nyelvek locativus, ablativus és dativus (értsd: lativus) ragjait elemzi, s kimutatja bennük a megfelelő finnugor ragokkal etimológiailag azonos alkotóelemeket. Ezáltal nyilvánvalóvá vált, hogy a szamojéd nyelvek az ún. irányhármasságot éppúgy kifejezték, illetőleg kifejezik, mint a

finnugor nyelvek, s hogy legtöbbjük a 'hol?', 'honnan?' és 'hová?' kérdésre felelő helyhatározó ragjául a finnugor nyelvekben is meglevő ragokat használja fel.

Gyarapította Budenz a szamojéd nyelvekre vonatkozó ismereteinket anyaggyűjtés útján is. 1882 nyarán ugyanis etnográfiai érdekességként egy idős jurák-szamojéd (nyenyec) házaspárt s velük néhány fiatal szamojédot hoztak el a budapesti állatkertbe, s őket rénszarvasaikkal együtt „a közönségnek mutogatták”. Budenz jó néhány alkalommal felkereste őket, s szavakat meg összerángó szövegeket jegyzett fel, majdnem kizárólag az idős szamo-

jéd férfitől. A gyűjtött öt mesét és a példamondatokat fordítással meg jegyzetekkel látta el, s *Adalék a jurák-szamojéd nyelv ismeretéhez* címen közzétette a NyK. 22. kötetében. Ugyanitt megjelentette gyűjtött szóanyagát is, megtoldva azon jurák-szamojéd szókkal, melyeket Reguly 1844-ben az Urál vidékén egy szamojédul jól tudó vogultól jegyzett le. Budenz szamojédjai a Kanyini-félszigetről valóak voltak, s olyan nyelvjárást beszéltek, amely Castrén gyűjtéséből alig volt megismerhető. Első közleménye elején rámutat Budenz azon főbb hangtani jellegzetességekre, amelyek a kanyini nyelvjárást a Castrén gyűjteményéből

megismerhető nyelvjárástól megkülönböztetik. A *Jurák-szamojéd szójegyzékében* közzétett szóanyagot pedig — mindjárt a NyK. következő köteteiben — értékesítette a maga céljaira Halász Ignác, aki *Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése* című értekezésében elsőnek vállalkozott a finnugor és a szamojéd nyelvek rokonságának módszeres bizonyítására.

AZ UGOR ALAKTAN

Bármennyire fontos volt is az a munka, amelyet Budenz a magyar szókészlet finnugor elemeinek a kimutatása céljából végzett, nyilvánvaló volt számára, hogy csupán ilyen jellegű munkájával nyelvünk hovatarozásának a kérdését nem tudja eldönteni. Hiszen Sajnovics *Demonstratiójának* a megjelenése óta ismert lehetett — és Budenz előtt is ismert volt — az az álláspont, mely szerint két vagy több nyelv rokonsága bizonyításában a szóban forgó nyelvek ún. alaktani elemeinek körében ész-

lelhető etimológiai azonosságnak ugyanolyan, sőt még több bizonyító ereje van, mint a szókészlet körében megállapítható egyezéseknek. Sajnovics ezt az alapvető fontosságú elvét magáévá tette például Gyarmathi Sámuel és Riedl Szende (*Magyar hangtan*, 1859) is. Érthető tehát, hogy Budenz sem elégedett meg a finnugor nyelvek szókészletének a vizsgálatával, hanem kutatásait kiterjesztette e nyelvek alaktani elemeire is, mégpedig elsősorban képzőire és jeleire. Ilyen jellegű tanulmányainak jeles terméke az a két értekezés, amelyet *Ugrische Sprachstudien* címen két részben jelentetett meg (Pest, 1869, 1870).

Az első a *Nachweis und erklärung einer ursprünglicheren gestalt der pluralischen possessivaffixe in den ugrischen sprachen* címet viseli. Azt mutatja ki benne a szerző, hogy a finnugor alapnyelvben a birtokos személyjeles paradigmában a birtok többességének a kifejezésére egy *-n* elem szolgált, s hogy ennek nyomai több finnugor nyelvben ma is fellelhetők, vö. mordvin *tolga-zo* 'tolla', *tolga-n-zo* 'tollai', vogul *nem* 'név', többes számi töve: *nemän-*. Másik értekezésének a címe: *Determination des nomens durch affigirten artikel im mordwinischen und in einigen anderen ugrischen sprachen*. Több finnugor nyelvnek azon

sajátosságát világítja meg, hogy a határozott névszót valamilyen névmási eredetű végződés segítségével megkülönbözteti a határozatlantól (jól ismert jelenség ez a balkáni és a skandináv nyelvekből). A szóképzéstan körébe vág *Denominatív igék az ugor nyelvekben* (NyK. 10. 1872) című dolgozata, mely mind terjedelmével, mind megállapításainak súlyával jelentős előtanulmányul szolgált készülő nagy, összefoglaló művéhez.

Ilyen előzmények után született meg Budenz József második legjelentősebb finnugor nyelvészeti munkája, *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana*. Előbb a

Nyelvtudományi Közlemények 18—22. kötetében, majd pedig önállóan is megjelent különnyomatként 1884—1894-ben. E művét a szerző már nem tudta befejezni, mégis a saját maga által kidolgozottnál teljesebb formában maradt ránk, mert az életében megjelent fejezeteket hagyatékából egészítette tanítványa, Simonyi Zsigmond. Munkájának célja, amint maga írja, meghatározni, hogy „mi tartozik az egyes ugor [= finnugor] nyelvek grammatikai alakjaiból még az ugor [finnugor] alapnyelvnek késszé fejlődött rendszerébe, s mit kell ennek ellenében az egyes nyelvek külön fejlődése alatt megtermettnek te-

kintenünk”. Ehhez azonban — nagyon helyesen — hozzáteszi a szerző még azt a megjegyzést: „De az egyes nyelvnek nemcsak külön fejlődése fog az ugor alakrendszer meghatározásával szembeütni, hanem az alakbeli fogyatkozás is: egyes régen megvolt exponensek kiveszése, a melyek funkcióját az illető nyelv esetleg tán más rokonértékű exponensekre ruházta át vagy újabbak teremtésével pótolta, ha a keletkezett hiányt egyáltalában eléggé alkalmatlannak érezte.” Pontosabban szólva, az *Ugor Alaktan* Budenznek a finnugor nyelvek szóképzésére vonatkozó megállapításait meg a finnugor alap-

nyelvre vonatkozóan belőlük levont következtetéseit foglalja magában, tartalmazza továbbá a finnugor nyelvek szóragozásának összehasonlító szempontú ismeretetését: az igeragozásról szóló tudnivalókat a szerzőtől tervezett teljességgel, a névragozásra vonatkozókat már csak kis részben, töredékesen.

Budenz *Ugor Alaktana* is úttörő jellegű mű. A benne tárgyalt kérdések közül némelyikkel foglalkozott ugyan korábban Kállay Ferenc, Riedl Szende, Hunfalvy Pál meg a bécsi Boller és az észti M. Weske, egyes részleteket érintett a finn O. Donner, Ahlqvist, Aminoff és Genetz, néhány feje-

zetet részletesen is kidolgozott Simonyi Zsigmond. Ám Boller és Riedl dolgozatai már Budenz korában is teljesen elavultak voltak, a finn kutatóknak, Kállaynak meg Simonyinak a tanulmányai pedig nem egy nagy egész részeként, hanem részleteredményekként jelentkeztek. Budenz műve tehát ezen előzményektől alapvetően különbözik, és náluk sokkal többet nyújt.

Természetes, hogy Budenz finnugor alaktani kutatásainak igen lényeges szerep jutott azon kérdés eldöntésében is, mely körül a török-ugor háború kirobbant. Budenz (NyK. 17: 423.) teljes joggal hívta fel ellenfele

figyelmét arra, hogy a nyelvi rokonság kérdésének eldöntésében, miként azt fiatalabb korában Vámbéry is elismerte, „főtenyező” a nyelvtani alakok etimológiai egyezése. Értekezéseiben Vámbéry a finnugor nyelvek ilyen jellegű egyezéseire alig fordított figyelmet, mivel nem ismerte a finnugor nyelveket, Budenz viszont egyetemi előadásain már részletesen kifejtette ily nemű kutatásainak eredményeit, sőt közzétételüket is hamarosan megkezdte. A szókincsbeli egyezések és a szabályos hangtani megfelelések a Budenztól kimutatott alaktani egyezésekkel együtt szolgáltatják a magyar nyelv finnugor ere-

detének kétségbevonhatatlan bizonyítékait.

Budenz *Ugor Alaktana* nagyobb részben még ma is helytálló megállapításokat tartalmaz, éppen ezért eredményei ott rejlenek a modern finnugor összefoglaló művekben is, noha a hivatkozást rájuk az újabb kutatók közül többen már mellőzik. Budenz óta valljuk például azt, hogy határozóinknak a három fő irány jelölésére való képessége (vö. *házon, házról, házra ; itt, innen, ide*) finnugor gyökerű, s hogy a határozóragok többsége már a finnugor alapnyelvben a maihoz hasonló célra szolgált. Változatlanul elfogadjuk Budenznek azt a nézetét is,

hogy a magyar nyelv egyszerű képzőinek túlnyomó többsége alapnyelvi előzményekre megy vissza. Részletkérdésekben persze ma már sokszor eltér a véleményünk Budenzétől, sőt van egy lényeges körülmény, melynek tekintetében szemléletünk már régen gyökeresen megváltozott. Budenz ti. az olyan nyelvtani formák funkcióját, amelyekben a szóban forgó funkciónak ősi, esetleg alapnyelvi kifejező eszköze nincs, úgy magyarázta, hogy az ősi elem valaha bennük is megvolt, de hangváltás folytán lappangásba jutott. Pl. a magyar *-t* tárgyrag tárgyjelölő funkcióját úgy értelmezte, hogy előtte eredetileg ott volt az uráli

alapnyelvi eredetű *-*m* tárgyrag, de az *m-t* hangkapcsolatból az -*m* az ismert magyar denazalizáció (vö. fi. *tunte-* ~ m. *tud*; fi. *anta-* ~ m. *ad*) kapcsán elveszett. Ma már a magyar -*t* tárgyragban nem keresünk semmiféle ősi tárgyragot, hanem az a véleményünk, hogy a -*t* ráértéssel (adaptáció) jutott mai tárgyjelölő funkciójához, s eredetét tekintve nem egyéb, mint vagy mutató névmás, vagy az e. sz. 2. személyű birtokos személyjel. Budenz azonban nem ismerte a bécsi születésű, később Prágában tanító szanszkritkutatónak, Alfred Ludwignak (1832—1912) 1873-ban megjelent, *Agglutination oder Adaptation* című

művét, s így a ragok keletkezésének kérdéséhez még más beállítottsággal közeledett, mint teszik ezt a mai kutatók.

Ha Budenz *Ugor Alaktanát* nemzetközi viszonylatban akarjuk értékelni, jelentősége akkor is szembeűnő. Az indoeurópai nyelvtudomány területén az első összehasonlító nyelvészeti összefoglalás, amelynek a morfológia már külön részét alkotja, August Schleicher *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* című műve. Igaz: ennek első kiadása már két évtizeddel Budenz *Ugor Alaktana* előtt, 1861—62-ben megjelent, ámde nem szabad elfelejtenünk, hogy ez már

olyan előmunkálatokra támaszkodhatott, amilyen például Franz Bopp 1833-tól 1852-ig hat részben megjelent *Vergleichende Grammatikja* volt, azok az előmunkálatok viszont, amelyekre *Ugor Alaktanát* Budenz alapozhatta, mind anyaguk mennyisége és minősége, mind pedig a bennük alkalmazott összehasonlító módszer tekintetében messze elmaradtak a Schleicher rendelkezésére álló anyag mögött. Nagy figyelemre méltó Budenz teljesítménye az okból is, hogy az úgynevezett alaktan az ő idejében még inkább csak kivételesen volt a nyelvészeti kutatók tárgya. Legalábbis a XIX. század indoeurópai nyelvtudo-

mánya ugyanis a hangtant és az etimológiát az alak- és a mondat-tani kutatásokkal szemben előnyben részesítette.

BUDENZ, A MAGYAR
NYELVÉSZ

Budenz első magyar tanítója az a Nagy Lajos volt, akivel még Göttingában ismerkedett meg, s aki-
nek életpályája kolozsvári unitá-
rius tanárként folytatódott. Első
magyar olvasmánya Arany *Toldija*
volt. Még Göttingában annyira
vitte, hogy a magyar társalgást is
megértette, ha tempója nem volt
nagyon gyors. Pestre huszonkét
éves korában, 1858. május 16-án
érkezett, de már júniusban Deb-
recenbe utazott, hogy magyar
nyelvtudását ebben a színmagyar
városban tökéletesítse. Magyar-

országgal és a magyar nyelvvel való ismerkedését a következő évben Erdélyben folytatta. Különösen szíves fogadtatásra talált a híres művelődéspolitikusnak, Mikó Imre grófnak házában, mely az akkori erdélyi irodalmi törekvések központja volt. Ide Gyulai Pál vezette be, aki egy pohárköszöntőjében még évtizedek múlva is lelkesen emlékezett meg arról, hogy mennyire osztozott Budenz az erdélyiek hazafiúi aggodalmaiban és reményeiben. Budenz erdélyi utazásának a célja a székelység nyelvének megismerése volt, mihez valószínűleg Hunfalvytól kapta az ösztönzést. Három hétig tartózkodott a Székelyföldön.

Gyűjtött nyelvi anyagát még ugyanazon évben feldolgozta, s *Adalékok a székely beszéd ismertetéséhez* címen jelentette meg (Magyar Nyelvészet 1860.). Oly gondosan ismerteti benne a székely nyelvjárási sajátosságokat, hogy értekezésének Horger Antal még egy fél évszázad múltával is nagy elismeréssel adózik (MNY. 1908: 198.). Ő mutatta ki elsőnek a Maros és az Udvarhely megyében lakó székelyek nyelvének eltéréseit Háromszék, Csík és Gyergyó székelyeinek nyelvétől. A Székelyföldet „az élő magyar nyelv classicus földjének” nevezi. Annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a székely nép „nem egy század óta

képezett külön egységes tömeget”, s nyelvjárási különbségei helyrajzi és településtörténeti körülményekkel magyarázandók. Van kis dolgozatának messzire mutató jelentősége is. Meghirdeti ugyanis benne a rendszeres magyar népnyelvkutatás fontosságát: „Az élő magyar nyelv valódi és beható ismeretének egyik főtenyezője a népnyelvnek s táj szerint való különbözőseinek tanulmányozása” Érdeklődése a magyar népnyelv iránt nem lohadt le később sem; nyilvánvaló jele ennek egyebek közt az, hogy 1872-ben Szarvas Gábor társaságában meglátogatta Göcsejt és az Őrséget is.

Jóval nagyobb mértékben irányul azonban Budenz figyelme a magyar nyelv élő formái helyett annak múltjára. Ez természetes is, hiszen már négy évtizeddel hazánkba érkezése előtt megjelent Jakob Grimm *Deutsche Grammatikj*ának az első része (1819), s attól kezdve a nyelvtudomány nagymértékben azonosult a nyelvek történeti szempontú vizsgálatával. A történeti szempontú kutatásnak viszonylag könnyű dolga volt az indogermán nyelvek területén s általában ott, ahol a vizsgálandó nyelveken tekintélyes korú és mennyiségű nyelvemlék állott a kutató rendelkezésére. Egészen más volt azonban a hely-

zet a finnugor nyelvek terén, mert ezek nagy többségének emlékei nem voltak, illetőleg amennyiben voltak, azoknak sem kora, sem mennyisége nem tette lehetővé azt, hogy segítségükkel a nyelv-búvár néhány évszázadnál mélyebbre hatoljon a múltba. Itt a nyelvek múltjának a felderítéséhez más eszköz nem kínálkozott, mint a hagyományos értelemben vett összehasonlító nyelvészet, mely lényegében nem egyéb, mint a történeti szempontnak a nyelvemlékeket megelőző időben való alkalmazása a nyelvek összehasonlítása útján.

Budenz a magyar központú összehasonlító nyelvészet műve-

lésével érte el legnagyobb eredményeit. A *Magyar—Ugor Szótár*ról szóló fejezetben már olvashattuk, hogy munkája elsősorban a magyar szókészlet eredetének a tisztázására irányult. Szóösszehasonlítás útján mutatta ki, hogy nyelvünk szókészletének legrégebb rétege finnugor, illetőleg ugor eredetű. Kutatásaiban azonban — dicséretes módon — érvényesítette a szűkebb értelemben vett történeti nyelvvizsgálat eszközeit és módszereit is. A *Halotti Beszéd*től elkezdve a kódexek egész során át Pázmány Péter és Faludi Ferenc műveiig húzódik azoknak a régebb magyar (irodalmi) nyelvi termékeknek a jegyzéke, melyekre Bu-

denz a MUSz. előszavában mint felhasznált művekre utal, nem is szólva a magyar nyelv olyan régi szótáraitól, mint amilyenek Molnár Alberté (1621), Páriz Pápay Ferencé (1708) és Baróti Szabó Dávidé (1792). Hogy ennek az óriási régi nyelvi anyagnak a felhasználása Budenz részéről csak nagyon korlátozott volt, az természetes. Hiszen a MUSz. utolsó füzetének a megjelenésétől még majdnem egy évtized telt el a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* első kötetének megjelenéséig (1891). Így a MUSz. sok szócikkében, amint erre Szily Kálmán rámutatott (MNY. 1922: 91.), hiányolnunk kell a régi magyar nyelvi

adatokat. Bizonyos azonban, hogy Budenz tisztában volt a szótörténet fontosságával, s összehasonlító szótárában a lehetőség határai közt támaszkodott is a nyelvtörténet tanúságtételére.

Noha Budenz elsősorban úgy ismert a nyelvészeti érdeklődésű közvélemény előtt, mint aki a magyar nyelv szókészletének finnugor eredetű elemeit mutatta ki, mégis vele indult meg szókészletünk török eredetű rétegének módszeres kutatása is (vö. Gombocz Zoltán, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. 1912. 24.). *Jelentés Vámbéry Á. magyar-török szóegyeztetéseiről* című értekezésében (NyK. 1872: 128—

134.) egyrészt elválasztja egymástól a magyar szókészlet biztosan török eredetű elemeit azoktól, amelyek legfeljebb csak a többektől feltett, de bebizonyítatlan „urál-altaji” nyelvrokonság esetleges jeleiként jöhetnek szóba, másrészt kimondja: „Egyes kölcsönvett török szóknak magyar alakja ... eléggé határozottan azt is láttatja, hogy a törökségnek melyik része szolgáltatta főleg a magyarnak e kölcsönöket ... Nem lehet többé kételkedni, hogy a magyar nyelv [köztörök *z*-vel szemben *r*-t tartalmazó törökségi jövevényszavait] már is *r*-es alakban vette át, még pedig ugyancsak közvetlenül a csuvas nyelv-

ből, illetőleg a törökségnek azon már akkor jó idő óta különvált részétől, melyből a Volga mellékén ránk maradt a csuvas nép és nyelv, s melyet bár ó - c s u v a s -nak nevezhetünk.” Számottevő érdemeket szerzett Budenz szláv jövevényszavainak kutatásában is, mert — amint erre nemrég Kiss Lajos (*Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből*. Szerk. Szathmári István. 1970. 48.) rámutatott — „elmélyült hungarocentrikus érdeklődéssel tanulmányozta MIKLOSICH munkáit, és észrevételeit közkinccsétette (I. NyK. I, 306—16, II. 468—76, VI, 299—318.)”.

A magyar történeti hangtan terén Budenz legfigyelemreméltóbb dolgozata *A' magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú e, azaz é- és ê-ről* (Magyar Nyelvészet 1860). Azt mutatja ki benne, hogy a régi magyar nyelv magánhangzóállománya gazdagabb volt, mint a korabeli köznyelvé: a mai köznyelvi zárt *é* mellett használatos volt benne egy nyílt (hosszú) *ê* is, amely a XVI. században még általánosan ismert volt. Olyan szavaink, mint *légy* 'Fliege' és *légy* 'sei!', *fél* 'halb' és *fél* 'sich fürchten', *szél* 'Wind' és *szél* 'Rand, Saum' eredetileg nem voltak homonímák, hanem az első helyen említettek nyílt *ê*-vel hangzottak. He-

lyesen vélte Budenz, hogy e meglátása „szószármaztatásoknál nem lesz haszon nélkül való dolog”, hiszen eredeti *é*-vel hangzó szavaink *é*-jének pl. a finnben zárt *e*, eredeti *é*-t tartalmazó szavaink magánhangzójának pedig nyílt *ä* felel meg, vö. *vér* ~ fi. *veri*, *él* 'leben' ~ fi. *elä*-, de *kéz* (R. *kéz*) ~ fi. *käsi*, *jég* (R. *jég*) ~ fi. *jää*.

Amivel Budenz a magyar történeti jelentéstant és összehasonlító alaktant gazdagította, annak zöme benne foglaltatik két fő művében: a MUSz-ban és az UA-ban. Jelentéstani érdekességük miatt mégis ki kell emelnünk a magyar igekötőrendszer kialakulásáról val-

lott nézetét, valamint néhány igekötőnk funkciójáról szóló fejtegetéseit (NyK. II., III., V.). Kimutatja, hogy pl. *meg* igekötőnk eredetileg konkrét irányt jelölő szó, mégpedig 'hátra, vissza' jelentésű határozószó volt, ezen eredeti jelentése még a régi magyar fordítók tudatában is élt, s csak később vált absztrakt jelentésű szóvá, pontosabban a cselekvés befejezettségének jelölőjévé — olyan természetes észjárás folyamán, amilyen a német *zurück* 'hátra, vissza' jelentésű igekötőnek a *zu* '-hoz, -hez, -höz; -ra, -re' előljáróból és a *Rücken* 'hát' szó régibb alakjából való kialakulását is magyarázza.

Bármily meglepő, mégis tény, hogy a német származású Budenzet érdekelték a magyar nyelvűvelés kérdései, s velük kapcsolatban a nyelvújítás is. Hunfalvy Pállal és Gyulai Pállal együtt vetette fel az Akadémián egy nyelvűvelő folyóirat megindításának gondolatát. Az eredmény a Magyar Nyelvőr megszületése lett. A nyelvújítási szavak megítélésében a Nyelvőr szerkesztőjével, Szarvas Gáborral volt egy véleményen. Szükségesnek tartotta, hogy az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága az új szavak bírálatában vizsgálja meg, vajon megfelel-e az a szóalkotás szabályainak. Ugyanakkor azonban józan türel-

mességet is tanúsított: a korában már elterjedt, bár hibás képzésű, de a gyakorlati életben bevált szavak ellen, mint amilyen volt pl. az *elnök* szó, nem kardoskodott. A nyelvújítás tudományos szempontból is érdekelte. Az Akadémia Nyelvtudományi Bizottságában tett kezdeményezés értelmében felszólítást tett közzé a Nyelvőrben (1881: 97.) elsősorban a harmincas és a negyvenes években keletkezett nyelvújítási szókra vonatkozó adatok gyűjtésére, azaz egy olyanszerű kezdeményezést karolt fel, amilyen később a *Magyar Nyelvújítás Szótár*ban valósult meg tökéletesebb formában.

Érdekes az is, amit tudós tanítványa, Szilasi Móric ír róla és a Magyar Nyelvőrhez való viszonyáról: „Nem épen általa indult meg a Magyar Nyelvőr, de bizonyos, hogy ő tőle s tanításaiból merített fontos alapvető, vezérlő eszméket, a melyek irányát s tartalmát megszabták . . . Budenz fedezte fel és kodifikálta a nagy igazságokat. Kissé homályos formában, különösen azok előtt, a kik a tárgyhoz keveset értettek. Szarvas Gábor finom logikájával, éles eszével megmagyarázta őket, úgy hogy mindenki megértette; megírta úgy, hogy mindenkinek gyönyörűsége tellett benne; alkalmazta őket s bővítette, úgy hogy

új alkotások értékére emelkedtek.”
(*Emlékbeszéd Halász Ignác fölött.*
1903. 6—7.).

Kiterjedt Budenz figyelme az iskolai nyelvtanokra is. *Szó-taglaldások* című cikkében (NyK. 1867: 16) így nyilatkozik: „úgy hiszem, a m[agyar] akadémiai nyelvtudományi akár osztály, akár bizottság . . . bírálólág örködhethék az iskolai magyar nyelvtanítás felett, hogy az ne szentesítsen oly hibákat és ferdeségeket, amelyeket sajnálva látunk az irodalomban elterjedni, s hogy másrészt a nyelvtudományunk haladásából is már valami kevés az iskolai tanításba átszivárogon” (16—7.). Halász Ignác, Simonyi Zsigmond és Szinnyei

József nyelvtanírói munkássága a bizonyíték rá, hogy az első világháború előtti időben nyelvészeink megszívlelték Budenz intelmét, s munkásságukkal nemcsak a tudományos elméletet, hanem a gyakorlati életet is szolgálták.

Fontos tudnunk, hogy Budenz nemcsak megtanulta nyelvünket és őrködött tisztasága felett, hanem szükség esetén védelmezte is tájékozatlan, avagy nem eléggé széles horizontú, esetleg rosszakaratú külföldi nyelvészekkel szemben. Ilyen jellegű megnyilatkozásai általános nyelvészeti szempontból is értékesek. Előbb August Schleicher (1821 — 1868) jénai professzor bizonyos megállapításai-

val száll szembe: „A Németországban mívelt úgynevezett általános, de igazában indogerman szellemű nyelvtudomány eddigelé . . . főleg abban látta az árja (indogerman) nyelveknek az altajiakhoz képest tökéletesebb voltát, s ennél fogva fensőbbiségét is, hogy amazokban van flexio [a többeli magánhangzó változtatásával járó ragozás], emezekben csak ragok agglutinációja [változatlan tőhöz való hozzátapadása]. De mintha az még nem lett volna elég dicsőség, most újabban Schleicher A'g[ust] még azt is vindicálja az árja nyelveknek, hogy csak ő bennök fejlődött ki a névszó és ige megkülönböztetett kategóriáinak

öntudatos és tiszta fölfogása . . . Schleichernek ezen állítása, ha igaz volna, valóban betetézné az árja nyelvcsaládnak a világ minden egyéb nyelvek fölött ragyogó díszkoszorúját, úgy hogy ezek az árják elől már elbujhatnának, mert ige és névszó megkülönböztetése nélkül, bátran lehet mondani, nem is volnának igazi nyelvek sem, hanem holmi zagyva szókeverékek” (NyK. 1867: 318). Budenz azonban rámutat: szó sem lehet arról, hogy a magyarban és a többi „altaji” nyelvben nem volna különbség névszó és ige közt, sőt Schleichernek a névszó és ige közti különbségről adott meghatározása is alapjában téves,

tehát egész állítása tarthatatlan. — Még határozottabban emeli fel szavát azon, Schleicheréhez hasonló értékítélet ellen, mellyel az ismert bázeli nyelvész, Franz Misteli (1841—1903) kívánta alsóbbrendűeknek minősíteni az ún. agglutináló (ragokat, jeleket és képzőket nagyszámban felhasználó) nyelveket, köztük a magyart és a finnt is, valamint e nyelvek beszélőit. „Szerinte [ti. Misteli szerint] az agglutináló nyelvek ... elejétől fogva bírnak az alakok szabályos egyformaságával ..., úgy hogy azután a szellemnek már nem igen van dolga; ... Az indogermánságban az elejétől fogva akadályokhoz és munkához

szoktatott szellem soha meg nem-
szűnik ... a nyelvényagot átala-
kítani ... Az a két másik nyelv
(értsd: a finn és a magyar nyelv)
... fárasztó szellemi munkától
föl volt mentve, úgy hogy fejlő-
dési menetre egészen képtelen; a
mit tanúltak, azt el nem feledik,
de nem tanulnak hozzá újat; innen
van csekély műveltségi hatásuk is”
— idézi Budenz Mistelit (NyK.
1879: 475.). De mindjárt rámutat:
„... látjuk, hogy pl. a magyar
nyelvben abban a kis korszakban
is, a melyet létezésében ellátha-
tunk, történt egynémi változás;
a Halotti Beszéd írója talán még
alig volt volna képes Misteli úr
nyelvészeti elmélkedéseit ismer-

tetni . . . s e változásokban talán csak jutott egy kis munka is az illető nyelvszellemnek vagy szellemeknek . . . ; fejlődésre *képtelen* nyelv, a milyennek Misteli a magyar és finnféle nyelveket állítja, csak az lehetne, a melynek népe nem élő emberekből, hanem lelketlen automatokból állana.” Lehet-e kételkedni benne, hogy e sorok írója nemcsak éles eszű tudós, hanem magyar érzésű ember is lett és maradt?

Ezen utóbbi tényt ismerték és elismerték egyébként kortársai is. Tudományos munkásságának 25 éves jubileumán, 1885. március 17-én, tisztelői, barátai és tanítványai melegen ünnepelték, s ez

alkalommal Gyulai Pál mint az Akadémia egyik képviselője e szavakkal köszöntötte a jubilánst: „Engedjék, hogy poharamat Buzdenz barátunkra emeljem. Ünnepezték őt ma mindenféleképpen: az egyetemi rektor mint kiváló tanárt, az Akadémia I. osztályának elnöke mint az összehasonlító nyelvészet legkitűnőbb bajnokát, tanítványai mint baráti vezetőt a tudományos pályán. Megkíséreltem őt új címén ünnepelni: mint *magyar hazafit*, mint azon magyar tudósok és írók egyikét, kik az elnyomatás napjaiban küzdöttek a nemzetért. Ő akkor szerette meg nyelvünket, mikor azt üldözték, akkor csatlakozott hozzánk, mi-

kor ellenségeink, de még egyes honfitársaink sem igen hittek jövőnkben. Magyar hazafi lett, élő bizonyossága annak, hogy nem a közös eredet, nem a faj teszi a nemzetet, hanem a nyelv, az eszmék, érzések és törekvések közössége!” (NyK. L: 358.). Aki Gyulai Pál e szavait közölte s az egész ünnepély lefolyásáról beszámolt az utókornak, maga is Budenz-tanítvány volt: Petz Gedeon, a német nyelvészet tanára a budapesti egyetemen. Ugyanezen jubileum alkalmából elismerésben részesítette Budenzet a „hivatalos Magyarország” is, kinevezték ugyanis királyi tanácsossá. Miután a finnugor tanulmányok helyet

kaptak a német egyetemeken, Budenz nagy tudományos érdemei szülőhazájában is tudatossá váltak. Az iránta érzett tisztelet külső megnyilvánulásaként a Societas Uralo-Altaica 1963 májusában tartott tudományos ülészaka alkalmából kirándulást rendezett Göttingából Rasdorfba, s azon ház falán, amely Budenz szülőháza helyén 1954-ben épült, emléktáblával örökítette meg a falu híres szülöttjének nevét. Emléktábla hirdeti Budenz dicsőségét Székesfehérvár belvárosában, az Arany János utca 12-es számú ház falán is. Ebben az 1781-ben épült, copf stílusú házban lakott ugyanis Budenz 1858-tól 1860-ig.

BUDENZ NYELVTUDOMÁNYI
MUNKÁSSÁGÁNAK
CÉLJA ÉS MÓDSZERE

Már láttuk, hogy Budenz nem csupán a finnugor nyelvek összehasonlításával, hanem leírásukkal is foglalkozott. A mondottakat azzal kell kiegészítenünk, hogy a már említetteken kívül írt Budenz egy olyan leíró nyelvtant is, amely a hazai finnugor nyelvtudomány egyetemi oktatása szempontjából nagyon is maradandó értékűnek bizonyult. Ez a nyelvtan finn nyelvtana volt. Első formájában *Rövid finn nyelvtan (alak-tan) és olvasmányok* címen 1873-ban, „második, mondattani rész-

szel bővített kiadás” alakjában *Finn nyelvtan olvasmányokkal és szótárral* címen, 1880-ban látott napvilágot, s Szinnyei József átdolgozásában kilenc javított kiadást ért meg. Utolsó kiadása 1926-ban jelent meg, s egy ideig még ezt követően is használatban volt egyetemeinken.

A finnugor nyelvek leírása terén, azaz a leíró nyelvtan művelőjeként — nemzetközi viszonylatban nézve — nem járt Budenz töretlen csapásokon, hiszen zürjén, cseremisiz, votják és erzamordvin nyelvtanával — lényegesen más jellegű anyagot dolgozva fel — megelőzte őt az észt F. J. Wiedemann, vót és moksa-

mordvin nyelvtenával pedig a finn Ahlqvist. Magyar viszonylatban azonban Budenz vállalkozása mind a feldolgozott anyag minősége folytán, mind pedig azért, mert korábban nálunk alig ismert nyelveket mutatott be, tudománytörténeti szempontból méltánylást kíván. Finn nyelvtana pedig még finn szemmel nézve is számottevő volt, amint ezt a finn Setälä sorai bizonyítják: „Ez a munka kétségkívül felülhaladja minden elődjét mind tudományos felfogásra, mind pedig tárgyalása módját tekintve, s hatással is volt azokra a nyelvtanokra, melyek azóta Finnországban láttak napvilágot” (NyK. 1894: 96.).

Azok között a finn nyelvészek között, akikre Budenz nyelvtana hatott, Setälä elsősorban önmagát említi, de utal tanárára, A. Genetzre is, akinek iskolai tankönyvként használt hang- és alaktana a múlt század végéig a legjobb volt a maga nemében, legalábbis alak-tani részét tekintve.

Leíró jellegű nyelvészeti munkásságából nyilvánvaló, hogy Budenz tisztában volt azzal: a nyelvek megismerését nem egyes elemeik összehasonlítása jelenti, hanem mindenekelőtt leírásuk. Hogy mennyire világosan látta a leíró és a történeti nyelvtan szükség-szerű különbözését, s hogy elvszerűen is elengedhetetlenek tar-

totta a kettő közti határ megvonását, kiderül *A magyar szóképzés tárgyalásához* című cikkéből (Nyr. 1872: 4.). Ebben kifogásolja a régiebb magyar grammatikák azon eljárását, hogy a magyar képzők tárgyalásában nem tesznek különbséget kihalt és élő képzők között, és a nyelvtörténetbe tartozó tényeknek a nyelvreírás körébe tartozó tényektől való elhatárolását állítja követelményként grammatikusaink elé: „... a leíró grammatikától azt kívánjuk, hogy megkülönböztetve mutassa föl a nyelv szókincsében a mozgó és nyugalomra jutott elemeket” (i. h. 8.). Más szóval ez az igény azt jelenti, hogy Budenz annak a megterem-

tését kívánja, amit ilyen elnevezéssel illet: „magyar leíró tudományos grammatika” (i. h. 7.), s ennek kapcsán meghirdeti a *szinkronia* és a *diakronia* szétválasztásának szükségességét. Budenz e megnyilatkozása ékes cáfolata annak a manapság terjesztett alaptalan állításnak, mely szerint az ún. „hagyományos” nyelvészet képviselői még csak nem is tudták azt, hogy a nyelvnek nemcsak múltja, hanem jelene is van.

Érdemes figyelni rá, hogy Budenz nemcsak a nyelvtörténet és a nyelvleírás elhatárolását tartja szükségesnek, hanem egy módszertani elv alkalmazását is kívánatosnak jelzi a leíró nyelvtanok

írói számára. Sürgeti tudniillik a funkcionális magyar nyelvtan megteremtését. Ez az igénye azon észrevétele kapcsán merül fel, hogy magyar grammatikáink elhanyagolják az alak mellett a funkció megvilágítását: „Grammatikáink szólnak ugyan az egyes képzőknek nem csak elválaszthatóságáról, hanem a mennyire tehetik, azoknak értelemmódosító rendeltetéséről (functio) is; noha ez utóbbit illető meghatározásaik gyakran elég soványak, néha épen csak a szónak holmi alaki minőségét fejezik ki, mint p. o. az ilyenek: *°-l* (*al, el, ol, öl*) nagyon termékeny képző, melylyel *á t h a t ó i g é k* alakulnak (*kaszál, tréfál,*

csókol stb.)'; '-k (ak, ek, ék) képez főneveket (fark, vétek, kerék, ajak stb.)' ... De még a legtöbbet mondókból sem igen tanulunk többet az illető képzők jelentőségéről a nyelv életében, vagyis a nyelv összes szóképzési tehetségéhez mily mértékkel való járulásukról, mint a mennyit p. o. egy könyvnek becses tartalmáról ... annak címlapja vagy talán tartalomjegyzéke tudat velünk. Kétség nélkül van különbség képző és képző között azon szerepre nézve is, melyet a nyelv folyó életében játszik. Míg némelyik ... az összes szókincset valóban határtalanul képes szaporítani, addig más némelyiknek a munkája csu-

pán egynéhány szóra szorítkozik, mintha maga a nyelv annak további használatásáról egészen lemondott volna” (i. h. 4—5). Aligha tévedünk, ha Budenz e szavait úgy értékeljük: tőlük már csak egy lépés van hátra a képzőmorfémák gyakoriságát mutató *statisztikák* igényléséig!

De Budenz nemcsak a nyelvek időbeli rétegződöttségével volt tisztában, hanem tudta azt is, hogy földrajzi rétegződöttségükkel is messzemenően számolni kell. Látja, hogy a nyelvek nem egységesek, hanem nyelvjárásokra tagolódnak, amelyek sokszor — például a finnugor nyelvek esetében — lényegesen különböznek egymástól.

Ezért a nyelvek megismeréséhez nélkülözhetetlenek tartja nyelv-járásaik minél alaposabb megismerését is. Ez magyarázza, hogy a gondjaira bízott Reguly-féle cseremis anyagnak nagy értéket tulajdonít, s úgy nyilatkozik, hogy annak „minden elszórt porcikáját” ki kell keresnie és felhasználhatóvá kell tennie (NyK. 186: 398.). Amikor moksa- és erzamordvin nyelvтанát írta (megjelent 1877-ben), a nyelvi anyaggal szemben való beállítottsága már némileg más volt. Ekkor már szilárdan meg lévén győződve a magyar nyelv finnugorságáról, anyagát nemcsak a nyelvleírás tárgyának tekinti, hanem — mint

maga mondja — célja a mordvin nyelvet egyszersmind „az összehasonlító ugor nyelv tanulmány” egyik anyagrészletként is ismertetni. Majd pedig azt is kijelenti: „Végre az összefoglaló tárgyalás annyiban előkészület is a mordvinnak más ugor nyelvekkel való összehasonlítására, a mennyiben nagyrészen már a még egységes mordvin alapnyelv, vagyis mind-egyik jelenleg ismeretes mordvin nyelvváltozatnak jóval régibb phasisa, ily módon kifejthető” (NyK. 13:2.). Ámde ennek ellenére sem kétséges, hogy Budenz mordvin nyelvtana — éppúgy, mint csere-misz nyelvtana is — leíró nyelvtan, amelyben az összehasonlító

nyelvész beállítottsága édeskeveset, illetőleg egyáltalán nem zavar bennünket. Úgy vélem, hogy a nyelvleírásról Budenz hasonlóképp vélekedett, mint mestere, Th. Benfey, aki F. Bopp zsenialitását és érdeklődését a nyelvek iránt egyoldalúnak minősítette azon okból kifolyólag, hogy az előbbi csak a nyelvek összehasonlításában mutatkozott meg, az utóbbi pedig csak annyiban irányult a nyelvek sajátosságaira, amennyiben azok valami általánosabbhoz voltak viszonyíthatók.

Eltért Budenz nézete Boppétól a kérdésben is, hogy a nyelvjárások mennyire értékesíthetők az összehasonlító nyelvészet szem-

pontjából. Nem ért ugyanis egyet a nyelvjárásoknak Boppnál és követőinél tapasztalható elhanyagolásával. Vallja ugyan, hogy egyik vagy másik nyelv régibb formája sokkal többet adhat az összehasonlító nyelvészetnek, mint amennyit adhatnak a szóban forgó nyelv élő nyelvjárásai, de megjegyzi: „Mindazonáltal a régi, bár magában fontosabb anyagnak ily előjogosításában bizonyos egyoldalúságot kell látnunk” (*Emlékbeszéd Benfey T. felett.* 8.). Mindezt figyelembe véve azt kell mondanunk, hogy Budenz a nyelvtudomány célkitűzéseit és az összehasonlító nyelvészet forrásait illetően lényegesen

helyesebb és modernebb álláspontot képviselt, mint az összehasonlító nyelvtudomány egyik megalapítójaként ismert F. Bopp (1791 — 1867).

Az összehasonlító nyelvtudomány területei közül Budenz munkássága elsősorban az etimológiára és az alaktanra irányult, mivel azonban tisztában volt azzal, hogy a tudományos értékű etimológiának megfelelő hangtani ismeretekkel kell párosulnia, figyelme állandóan kiterjedt a nyelvek hangtanára is. Viszonylag rövid élete folyamán sajátosan mondatani kutatások végzéséhez alig jutott hozzá, de hogy mennyire vizsgálándónak tartotta a nyelvek

mondattani sajátosságait is, kiviláglik például abból, hogy szükségesnek tartotta Reguly feljegyzéseiből kiadni moksa-mordvin példamondatait (NyK. 1877:110-33.). Közlésüket azért ítélte fontosnak, mert megvilágítják a moksa-mordvin nyelvtani alakok használatát, szó- és mondatkötési viszonyait, s tekintélyes mennyiségük folytán olyan értéket képviselnek, mint az összefüggő szövegek (Reguly ilyeneket nem jegyzett fel). Itt kívánnak említést még azok a fejtegetései (NyK. 1866: 19.), melyekben a magyar vonatkozó mellékmondatok keletkezését kérdő mondatokból, s egyben az *aki*, *ami* utótagját

kérdő névmásokból magyarázza meg.

Az összehasonlító nyelvtudomány céljáról Budenz *A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések* című, már említett tanulmányában nyilatkozik: „Az összehasonlító nyelvtudománynak ... teendője az, hogy az egyes csoportbeli nyelvek összehasonlítására szorítkozva ezekből lehető biztosan az egész csoport alapnyelvét reconstruálja vagyis az egész csoportnak még fenmaradt ősi nyelvkincsét (a tőszók összegét) összeszerezze, a szóknak olyan alakjait határozván meg, melyekből az egyes nyelvekben fenmaradt változataik kielégítőleg ma-

gyarázhatók, s hasonlóképen ki-nyomozza, hogy az egész csoportban fenmaradt nyelvalakokból (szóképzés és szóragozás) mi és mily hangalakkal volt már meg, mielőtt az egyes nyelvek külön fejlődésnek indulva egymástól elváltak. Ilyen úton a külön csoportok egyes nyelvei helyett, melyeket csak fejlődésük legújabb korából ismerünk, egy-egy nyelvet nyerünk, mely a fejlődésnek aránylag sokkal korábbi pontján áll, s melyben az egész nyelvcsoporthoz egyes tagjaiban föltűnő különbségek elenyésznek” — írja Budenz 1867-ben (NyK. 6:377—8.).

Amikor Budenz az összehasonlító nyelvészet célját így határozza

meg, természetesen nem valamilyen új, eredeti nézetet nyilvánít, hanem a korabeli indoeurópai összehasonlító nyelvészet célkitűzését teszi magáévá. Elvi álláspontjának megfogalmazásában könnyű felismerni jól ismert kortársának, August Schleichernek (1823—1868) a felfogását, melyet *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen* című művében (5. kiadása 1908-ból) Delbrück így ismertet: „Überall sucht er [ti. Schleicher] zu entscheiden, ob eine Form in der Ursprache oder in einer Einzelsprache entstanden, und ob ein Laut, wenn er an einer bestimmten Wortstelle aus der Urzeit stammt, noch seine

ursprüngliche Beschaffenheit oder eine veränderte habe. Er legt sich stets die Frage vor, wie eine Form oder ein Laut in der Ursprache ausgesehen habe, und kommt also notwendig zu einer *Rekonstruktion* dieser Ursprache” (93.).

Budenz összehasonlító módszerét elsősorban az úgynevezett hangtörvényekhez való viszonya szabta meg. A rokon nyelvek tő- és egyéb morfémai körében fennálló szabályos hangmegfelelések felderítésére és figyelembevételére a maga kutatási területén *Grundzüge der griechischen Etymologie* című etimológiai szótárában Georg Curtius már 1858-ban gon-

dot fordított, de a „hangtörvények” érvényessége körének kérdését csak az újgrammatikusok élezték ki igazán, köztük elsőnek Karl Brugmann és Hermann Osthoff *Morphologische Untersuchungen* című, 1878-tól 1890-ig megjelent, közösen írt művükben. Ebben hirdették meg mintegy új dogmaként a „hangtörvények” kivétel nélküli érvényességének tanát. Budenz tisztában volt a „hangtörvények” fogalmával; *Szóegyezések* című munkájában világosan megmondja, hogy rokon nyelvek etimológiailag azonos szavai között „aránylagos eltérés”-nek, azaz szabályos hangmegfelelésnek kell mutatkoznia (NyK. 1867:

376.). Ugyanitt azt is tudtukra adja, hogy „... a legtöbb esetben az eredeti ősi szót már csak többé-kevésbé eltérő hangalakkal tartották fenn az egyes finnugor nyelvek, melyeknek megfelelését helyesen föl kell ismerni ...” (uo. 380. l.). De mindennek ellenére sem állíthatjuk, hogy a „hangtörvények” érvényét ő úgy fogta fel, mint az újgrammatikusok. A híres finn nyelvtudós, E. N. Setälä, szemére is vetette Budenznek: „Legfőbb kifogásunk — írja — Budenz álláspontja ellen az, hogy nézete szerint ugyanazon hang vagy hangcsoport egészen különböző módon változhatott el, noha az illető hangok előfordulá-

sának föltételeire nézve semmi-
nemű különbséget nem lehet kimu-
tatni” (NyK. XXIII, 339.). Setälä
igazát bizonyítják a MUSz. olyan
szócikkei, mint a *te* és a *tavasz* cím-
szavaké. Az előbbinek finn meg-
felelőjében, a *sinä* névmásban,
helyesen **t*->*s*- változást tesz fel
a szerző a rákövetkező *i* előtt.
Ámde ugyanezen változással ak-
kor is számol a finnben, amikor a
feltevése szerinti *t*-t nem *i*, hanem
veláris magánhangzó követte, s
így *tavasz* szavunkat — helytele-
nül — a finn *suoja* ’enyhe idő’ szó-
val is egybeveti, noha a finnben az
eredeti *t*- az *i*-n kívül minden más
magánhangzó előtt megmaradt (vö
fi. *touko* ‘(tavaszi) vetés; nyári

gabona' ~ m. *tava-sz* ; fi. *tunte-*
'ismer' ~ m. *tud* ; fi. *teke-* 'tesz' ~
m. *te-sz*, stb.). Bizonyos azonban
az is, hogy Budenz módszere a
Szóegyezések megírása után lénye-
gesen tökéletesedett. Amíg az
utóbbiban elő-előfordul palatális
hangrendű magyar szavaknak (pl.
kerget, *kevély*, *költ*) veláris hang-
rendű finn szókkal való egyezte-
tése, addig a MUSz. szerzője már
ügyel arra, hogy palatális hang-
rendű magyar szókat csak (ere-
detileg is) ugyanilyen rokon nyelvi
szókkal, veláris hangrendűeket pe-
dig csak (eredetileg is) veláris
hangrendűekkel vessen össze.

Amikor a MUSz. jelzett mód-
szerbeli fogyatékoságát elismer-

jük, ugyanakkor azt is meg kell mondanunk: Budenz nem elvtelenségből kifolyólag, hanem józan meggondolás alapján mellőzte a MUSz-ban a hangtörvények szigorú alkalmazását. Véleményét kifejtette és megokolta egy ismeretetésében, melyet F. Mistelinek *Lautgesetze und Analogie* című, 1880-ban megjelent folyóiratcikkéről írt: „Hangtörvények következetessége [nemcsak az indogermán nyelvekben, hanem] más nyelvekben is tapasztalható s az illető külön nyelvészetek nem mellőzhetik módszerükben ez alapelvek alkalmazását. Csak az a kérdés, vajjon minden más nyelvkörben is oly szigorú és kivétel nélkül

való-e a hangtörvények következetessége, mint az említett újabb iskola az indogermán nyelvekre nézve állítja? S nem [kell-e] inkább azt a lehetőséget is megengedni, hogy a valóban működő hangtörvény részletes föltételeit még kellőleg föl nem ismerhettük” (NyK. 1879: 469.). Úgy vélem: a maga szempontjából mind Setälänek, mind pedig Budenznek igaza van. Természetes, hogy az etimológia területén szükség van szigorú módszertani elvek alkalmazására, mert ha ezt mellőzzük, az etimologizálás a képzelet játékvá válik. Ámde az is bizonyos, hogy ha szófejtéseiben Budenz a finnugor nyelvek korabeli, nagyon

korlátozott ismerete mellett a hangmegfelelés szabályszerűségének elvét oly szigorúan alkalmazta volna, mint tették az újgrammatikusok, és kívánta Setälä, akkor hiányoznék a MUSz-ból több olyan szócsaládosítás és szóegyeztetés, amelynek helyességét — a rokon nyelvi anyag csekély mennyisége és hangtani szempontból való megbízhatatlansága miatt — Budenz még csak ösztönszerűleg megsejteni tudta, de szabályos hangmegfelelések bemutatásával bizonyítani még nem.

Tudjuk: ahhoz, hogy egy etimológiát helyesnek fogadhassunk el, nem elég az egymással egybevetett szók hangtani megfelelésé-

nek az igazolása, hanem szükség van jelentésbeli viszonyuk tisztázására is. Budenz nem is mulasztotta el e körülmény hangsúlyozását. Már a *Szóegyezésekben* (NyK. 1867:380—1.) kijelenti, hogy csak olyan tőszókat tekinthetünk a finnugor alapnyelv szókészletébe tartozóknak, amelyek a finnugorság két fő ágában nemcsak egyeztethető alakban, hanem egyszersmind egyeztethető jelentéssel maradtak fenn. A jelentés szempontjából egymástól többé vagy kevésbé eltérő szavak etimológiai összetartozását Budenz más nyelvekből kimutatott jelentésbeli analógiákkal kívánja bizonyítani (MUSz. Előszó. V. 1.), azaz

rámutat más finnugor, illetőleg nem finnugor nyelvekből olyan — azonos vagy hasonló — jelentés-változásokra, mint amelyeneket az egyeztetett finnugor szavak körében feltesz.

ere
Budenznek azon igen lényeges módszertani újításáról, hogy az egybe|tett szavak számára közös finnugor alapnyelvi alakot rekonstruál, s a különnyelvi fejlemények egymáshoz való viszonyát az ezen alapalakból való továbbfejlődés eredményeként magyarázza meg, a *Magyar—Ugor Összehasonlító Szótár*áról szóló fejezetben (l. 70.) már szólottam.

A Budenz műveiben érvényesülő nyelvészeti módszerről össze-

foglalóan azt mondhatjuk: a finnugor nyelvészet korábbi és Budenz korabeli képviselőinek módszeréhez képest lényeges haladást jelent, de alkalmazója, ti. Budenz, újgrammatikusnak nem mondható. Az azonban, hogy nem alkalmazta az újgrammatikusok szigorú módszertani elveit, jórészt magától értetődő, hiszen *Magyar—Ugor Szótárának* tetemes része már meg volt írva, sőt részben ki is volt nyomva akkor, amikor *Morphologische Untersuchungen* című művükben Brugmann és Osthoff az újgrammatikusok elveit elsőnek kifejtették.

MINT TUDOMÁNSZERVEZŐ,
TANÁR, SZERKESZTŐ ÉS EMBER

Egy 1872. december 30-án írt levelében azt írja Budenz a finnugor nyelvek neves finnországi kutatójának, Otto Donnernak, hogy a finnugor összehasonlító nyelvészet megalapítása még a jövő feladata, mert e nyelvek összehasonlítása még nem folyik rendszeresen (l. *Mémoires de la Société Finno-ougrienne* LXXI, 114.). Egyetérthetünk Budenz ezen megállapításával, de sietnünk kell megjegyezni: a hiányzó rendszeresség hamarosan jelentkezni kezdett a hazai finnugor nyelvészeti mun-

kálatokban, s ez éppen Budenz érdeme. A korábbi alkalom- és ötletszerűség helyére ugyanis ő vitte be a tervszerűséget. Ehhez egyebek közt az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága nyújtott neki több-kevesebb lehetőséget.

A nyelv tudományi kutatások tervszerűbbé tételének fontosságáról Budenz 1861-ben tartott lev. tagi székfoglaló előadásában szólott részletesen: „Ha e tárgyban [az uráli és az altaji nyelvek kutatása terén] itt-ott . . . valami munka tétetett, . . . ezek egyes és elszórt töredékek, melyek bármily becsesek lehetnek is magokban, nincsenek egy közel álló köz-

czél felé irányozva, s nem hasonlítanak oly részlet-operációkhoz, melyek egy nagy munkaterv egészének kivitelére gondosan kijelölve s kitűzve volnának... bizony még árva gyermek nálunk a magyar—altaji nyelvtudomány, mely ápolókat keres... Csak legyen meg aztán elfogadott alkalmas és főleg kivihető terv is, mely szerint a munkások közreműködjenek. Ez iránt alantabb már némi általános képzeletemet fogom kifejezni” (MAkadÉrt. 1861: 159—60). Elgondolásai között szerepelt itt egy összehasonlító altaji hang- és alaktan, majd pedig egy uráli-altaji összehasonlító nyelvtan és szótár. Ezek a tervek Budenz

korában persze nagyon túlzók voltak, de ezt hamarosan maga Budenz is felismerte, s a *Szóegyezésekben* már lényegesen szerényebb és reálisabb programot terjeszt a hazai nyelvtudomány munkásai elé: „... a magyar összehasonlító nyelvtudomány még nem tűzte ki magának azon föladatot, mely különben azon bebizonyított tényből, hogy a magyar nyelv a finn-ugor nyelvcsoporthoz tartozik, parancsolólag következik. E föladat nem lehet más, mint tūzetesen azon nyomozásokat [kutatásokat] megtenni, melyek a finn-ugor nyelvcsoport egységes alapnyelvének visszaállítására (reconstruálására) kívántatnak. Ehhez

hasonló, de külön föladat a mongol-mandzsú-török alapnyelv visszaállítása. A magyar nyelvtudományra nézve előbbre való és sürgetőbb az első, noha rá kell érnie a másokra is: de semmiképpen nem kell a kettőt összezavarni. Ily föladatot tűzve ki magának, egyszersmind működése biztos és határozott irányt nyer, s nyomozásai kiemelkednek az alkalmiaság és összefüggéstelen részletesség jelleméből” (NyK. 1867: 380.). Ezen program szerint tehát az altaji nyelvek kutatásához képest már előjogot nyer a finnugor nyelvek kutatása, s ennek épp a *Szóegyezések* volt az első jelentős eredménye.

Budenz azonban nemcsak a korabeli finnugor nyelvtudomány-nyal törődött, hanem annak jövőjéről is gondoskodni kívánt. Tisztában volt azzal, hogy mint minden szellemi kezdeményezésnek, úgy egy új tudományos igazságnak és irányzatnak is ahhoz, hogy kifejlődjék, megizmosodjék, hatni meg érvényesülni tudjon, fiatal hívekre van szüksége. Ehhez persze meg kellett ismertetni az új igazság mibenlétét, s propagálni kellett célkitűzéseit. Ezért Budenz, amikor őt a pesti egyetem 1868-ban az „altaji” összehasonlító nyelvészet magántanárává fogadta, nagy lelkiismeretességgel és alaposággal fogott hozzá oktatói munkájá-

hoz, így igyekezve tudomány-
szakja iránt az ifjúság körében
érdeklődést kelteni. Miután 1872-
ben végre is kinevezték „az altaji
összehasonlító nyelvészet” nyil-
vános rendes tanárává, előadásain
az egyes finnugor nyelvek kö-
zül legnagyobb elmélyedéssel és
kedvvel a finnel foglalkozott.
Említett finn nyelvтанát is hall-
gatói számára állította össze
1873-ban. Sokáig gyűjtötte az
anyagot egy finn—magyar—né-
met szótárhoz is, de ennek ter-
véről később lemondott, s anya-
gát átengedte tanítványa, Szinnyei
József számára (Szinnyei finn—
magyar szótára 1884-ben jelent
meg). Előadásain a balti-finn nyelv-

vek közül a finnen kívül még az észtet ismertette, s huszonöt éves tanári működése idején sort kerített nemcsak valamennyi többi finnugor nyelvre, hanem még a szamojédra is. Az ún. ugor—török háború győzelmes befejezése után progjamjába iktatta több altaji nyelvnek, mint pl. a csuvasnak, jakutnak, mongolnak és a mandzsunak a megismertetését is. Feljegyzéseiből az derül ki, hogy olyan nem kötelező előadásain, mint pl. *A magyar nyelv viszonya a törökhöz, Az altaji nyelvcsoport jellemzése*, 20—30 hallgató vett részt rendszeresen.

A hazai finnugrisztika helyzetének alakulása szempontjából

alapvető fontosságú volt az a tény is, hogy Budenznek sikerült beiktatni szaktudományát a magyar szakos egyetemi hallgatók tantervébe, minek folytán a finnugor nyelvészet a tanárképzés keretein belül vizsgatárggyá vált. Így a tanárvizsgálati szabályzat egy ideig megkívánta, hogy a magyar szakos tanárok összehasonlító nyelvészeti tanulmányaik alapjául a finn nyelvben bizonyos fokú ismereteket szerezzenek, s ennek megtörténtéről az ún. alapvizsgán számot adjanak, majd pedig finnugor összehasonlító nyelvészeti tanulmányokkal is foglalkozzanak, s ezen ismereteik megszerzését az ún. szakvizsgán bizonyítsák. Az 1880-

as években ez a tanulmányi rend módosult ugyan, s a finn meg a finnugor nyelvészeti tanulmányok az alapvizsga előtti évekre szorultak vissza, de a finnugor stúdiómoknak a magyar szakos tanárjelöltek tanulmányaiban való szereplése még így is nagy jelentőségű volt, mert egyrészt lehetőséget adott a finnugor nyelvészet képviselőinek arra, hogy a jövőendő középiskolai tanárokat a magyar nyelv rokoni viszonyaira vonatkozólag is felvértezzék bizonyos alapismeretekkel, másrészt így a tudományos utánpótlást jelentő fiatal kutatók kiválasztása és kiképzése sokkal szélesebb keretek közt volt megvalósítható,

mint lett volna az esetben, ha a finnugor nyelvészet csak szabadon választható tantárgy lett volna. A finnugor tanulmányokban elmélyedő hallgatók érdeklődését persze korántsem mindig az összehasonlító nyelvészet kötötte le. Némelyeket közülük csak a finn nyelv szépsége ragadta meg, s a finn irodalom értékei vonzották. Közülük többen később műfordításokkal gazdagították irodalmunkat, s nekik köszönhetjük, hogy a finn népköltészet és irodalom hazánkban egyre nagyobb mértékben ismertté vált. Mások mint tanárok vagy közművelődésünk más munkásai a finn népi éretnyek ismeretét terjesztették el a

tanuló ifjúság és a nagyközönség körében, s ezáltal a magyar—finn barátság alapjait vetették meg. Magát Budenzet — akkor, amikor a finnugor nyelvek közül épp a finnt tette meg ún. kötelező tantárggyá — több szempont vezérelte. Egyrészt ez volt az a rokon nyelv, amelyet — nyelvjárásaival együtt — legjobban ismertünk, másrészt a finn irodalmi nyelv fejlődésének és a finn irodalomnak a tanulmányozása sok tanulságot ígért a magyar nyelv és irodalom tanulmányozása szempontjából is. Tekintetbe vette Budenz azt a körülményt is, hogy a finn népköltészet is általános érdeklődésre tarthatott számot, a finn nyelvű

nyelvészeti irodalom eredményeit pedig az akkori fogalmak szerint a magyar nyelvészek sem hagyhatták figyelmen kívül (vö. NyK. 1894: 343.). A finnugor nyelvtudomány egyetemi oktatásának Budenz alkotta keretei lényegében egészen századunk közepéig megmaradtak.

Arról, hogy Budenz milyen módon és milyen tekintetben hatott tanítványaira, az utóbbiak számos írásbeli megnyilatkozása tanúskodik. Belőlük az világlik ki, hogy Budenz rendkívül sikeres tevékenységet fejtett ki az egyetemen mint tanár, pedagógus és ember. Meg tudta nyerni magának a fiatal generációkat, felka-

rolta őket egyetemi tanulmányaik során, sőt fenntartotta velük a kapcsolatot s mellettük állt később is, amikor már kikerültek az egyetemi auditóriumokból az élet sodrába. De Budenz nemcsak mint tanár tudta ambicionálni és szervezni tanítványait. Tudományos érdeklődésük fenntartásában, fokozásában és irányításában jelentős része volt annak a körülménynek is, hogy 1879-ben átvette Hunfalvy Páltól a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának folyóirataként megjelenő Nyelvtudományi Közlemények szerkesztését, s így gondoskodni tudott tanítványai kutatómunkája eredményeinek tudo-

mányos közkinccsé tételéről is, az első zsenyéktől elkezdve a fejlett kutatók tanulmányaiig egyaránt.

A Nyelvtudományi Közleményeket, mint ismeretes, Hunfalvy Pál alapította 1862-ben. Hunfalvy szerkesztői működése idején e folyóirat arra törekedett, hogy a hazai érdeklődést a nyelvtudományok szinte minden ága iránt kielégítse. Amikor Budenz 1879-ben a szerkesztést átvette, ő úgy látta, hogy a hazai nyelvtudomány helyzete az eltelt tizenhat év alatt lényegesen megváltozott, úgyhogy szükség van a Közlemények tárgykörének szűkebbre vonására. Elgondolásait az Akadémia Nyelvtudományi Bizottságában terjesz-

tette elő és fogadtatta el; nyomtatásban csak halála után tette közzé őket Simonyi Zsigmond (NyK. 1893: 6.).

Az új szerkesztési alapelvek meghatározásakor Budenz abból indult ki, hogy az élő magyar nyelv és nyelvjárásai kutatásának immár van egy külön folyóirata, a Magyar Nyelvőr (megindította Szarvas Gábor 1872-ben), s eldőlt már a magyar nyelv rokonságának a kérdése is. A továbbiakban elsősorban az uráli és az altaji, az előbbiek közül különösképpen a finnugor nyelvek jelen állapotának feltárására és történetük sokoldalú megvilágítására van szükség. Így vált a Budenz szerkesz-

tette Nyelvtudományi Közlemények egy időre a finnugrisztikának nemzetközi vonatkozásban is legjelentősebb orgánumává, amely foglalkozott más nyelvcsaládokba tartozó nyelveknek a finnugor nyelvekre gyakorolt hatásával is, helyet adva ugyanakkor az általánosabb érdekű nyelvi kérdések fejtegetésének is.

Tervszerűség vezérelte Budenzet mint szerkesztőt is. Amikor 1878 végén átvette a Nyelvtudományi Közlemények szerkesztését Hunfalvy Páltól, előterjesztést készített a folyóirat jövődő szerkesztési elveiről, s azt elfogadtatta a Nyelvtudományi Bizottsággal. Kiviláglik belőle, hogy

szerkesztésén Budenz olyan céltudatos, aktív tevékenységet értett, mely a munkatársak időben történő mozgósításával járt együtt. Ezt olvashatjuk ki ugyanis következő soraiból: „Inkább attól kell tartanunk, hogy majd szűk lesz a folyóirat eddigi kerete, ha majd jobban megindulnak a széles körbeli mindenféle munkák, ha t.i. többé nem várjuk azok esetleges megtermését, hanem lehetőleg egyenesen rá is hatunk megtermésükre, azaz a képes erőket foglalkoztatva azokat kellő egymásutánban megtétetjük” (Közölte Simonyi Zs.: NyK. 23: 7.).

Beletartozott Budenz szerkesztői programjába tudományos

viták indítása is. Mint vitapartner kemény, veszedelmes ellenfél volt. Ragyogó logikájával fölényesen megcáfolta a könnyedén odavetett, megalapozatlan állításokat, szelíd iróniájával pedig nemegyszer szinte nevetségessé tette a téves állításai mellett makacsul megmaradó s az érveket szenvedélyes kirohanásokkal pótoló ellenfelet. Nem hátrált meg a származásukkal vagy társadalmi helyzetükkel hatni óhajtó vitapartnerek előtt sem. „A tudomány el nem ismerhet senkiben is infallibilis tekintélyt, s nevetségessé válik az, ki nagy fenyegetődzéssel maga magának követel ilyet” — írja *Feleletül Brassai S[ámuel] úrnak* (NyK. 1866: 1.)

A Közleményeknek Budenz szerkesztésében megjelent nyolc kötete gazdag tartalommal való-sította meg új szerkesztője programját. Valóban nagymértékben gyarapította a finnugor nyelvek jelenére és múltjára vonatkozó ismereteinket, de amellett bevonta a folyóirat kutatási körébe a szamojéd nyelveket is, megismertetett olvasóival több altaji nyelvet, sőt a Közlemények lapjain tette meg első lépéseit a hazai modern fonetika is. Mindezt tudományunk fejlődése szempont-jából jelentős tényként kell elkönyvelnünk — különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a Közlemények első kötetének meg-

jelenését még kb. másfél évtized választotta el az újgrammatikusok fellépésétől. Igaz: a Th. Aufrecht-től és A. Kuhntól alapított Zeitschrift für vergleichende Sprachwissenschaft (később: ... Sprachforschung) tíz évvel megelőzte a Nyelvtudományi Közleményeket, de a K. Brugmann és W. Streitberg szerkesztésében meginduló Indogermanische Forschungen (Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde) első kötete csak harminc évvel később, 1892-ben hagyta el a sajtót. Gyorsan tükröződik a Közleményekben a nyelvtudomány fejlődése is. Brugmann és Osthof 1878-ban kezdte

meg említett, *Morphologische Untersuchungen* című, korszaknyitó munkájának kiadását, s Budenz *Ugor Alaktana* már 1884-től követi, azaz csak néhány évvel később jelenik meg részletekben a Közlemények 18—23. kötetében. De a haladottabb nyugati nyelvtudománynak nemcsak a hatása gyors, hanem a színvonala is magas annak az alkotásnak, amelyben a hatás jelent kezik.

BUDENZ MUNKÁSSÁGÁNAK
HAZAI ÉS NEMZETKÖZI
JELENTŐSÉGE

Budenz nyelvtudományi munkásságának jelentősége más-más arányban jelentkezik hazai és külföldi viszonylatban.

Munkásságának hazai jelentőségét akkor érthetjük meg igazán, ha tisztában vagyunk azzal, hogy hol tartott a hazai finnugor nyelvészet az ő fellépése előtt. Röviden azt mondhatjuk: ami nálunk a finnugor nyelvészetben előtte történt, az elsősorban Sajnovics János, Gyarmathi Sámuel és Hunfalvy nevéhez fűződik. Sajnovics, tudjuk, sokoldalúan megvilágí-

totta és nagymértékben valószínűsítette a magyar és a lapp nyelv rokonságát, s egyszersmind új módszertani elvek alkalmazásával is előbbre vitte a finnugrisztikát. Gyarmathi a finnugor nyelvek összehasonlító vizsgálatát már az egész finnugorság területére kiterjesztette, s így jelentős lépést tett az e nyelvek rokonságának kimutatására irányuló munkában. Ami pedig Hunfalvyt illeti, ő elsőnek mutatta be nálunk — külföldön megjelent anyag alapján — a mordvin, az osztják és a lapp nyelvet, sőt egy részletkérdés tárgyalása kapcsán mint a magyarral rokon nyelvre, a szamojédra is felhívta a figyelmet. Gondjaiba vette továb-

bá Reguly Antal több finnugor nyelvre kiterjedő, nagyértékű kéziratok gyűjtését, sőt eredményes kísérletet tett e hagyaték egy kis részének nyelvészeti közkinccsételére is. Ha így határoljuk körül azt a magyar munkásságot, amely Budenz fellépését megelőzte, tárgyilagosan el kell ismernünk, hogy az bizony elég kevés. Ily körülmények között Budenz teljesítménye a tiszteletreméltó előzmények ellenére is kiemelkedő. Hiszen ő volt az, aki *Magyar—Ugor Összehasonlító Szótára* és *Ugor Alaktana* révén a magyarnak a többi finnugor nyelvvel való összetartozását elsőnek bizonyította be részletesen, ő adott példát

a finnugor nyelvek korszerű leírására, ő honosította meg nálunk az etimológiai kutatások tudományos módszerét. Jelentőségét Hunfalvyéhoz viszonyítva Szily Kálmán találóan így határozta meg: „Amit Hunfalvy a finnugor nyelvhasználat terén ötlet- vagy sugalatszerűen megkezdett, azt Budenz rendszeresen és tervszerűleg folytatta, a maga babérjával Hunfalvy homlokát is ékesítvén” (MNy. 1910: 7.).

Érdeme az is, hogy az ő korában minduntalan emlegetett, de valójában szétfolyó, tudományosan még megfoghatatlan „altaji nyelvek” fogalma helyébe a finnugor nyelvcsalád tudományosan

igazolt, világosan körülhatárolt fogalmát iktatta. Az önálló finnugor nyelvtudományt vagy más néven finnugrisztikát a szó szorosabb értelmében ő teremtette meg, s neve ezzel elválaszthatatlanul összefonódik.

Munkásságának nemzetközi viszonylatban való értékelése természetesen nem választható el mereven a hazai finnugrisztika megteremtése körül szerzett érdemeitől. Azáltal, hogy *Magyar—Ugor Szótár*ában megalkotta a magyar szókészlet finnugor elemeinek az etimológiai szótárát, nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi finnugrisztikának is a maga korában legjelentősebb termékét

hozta létre, *Ugor Alaktana* pedig még később is sokáig versenytárs nélkül állt. Külföldi kortársai valamennyien elismerték Budenz munkásságának rendkívüli jelentőségét, sőt közülük némelyek — koruktól és a külföldi tudományossággal fenntartott kapcsolataik intenzitásától függően — hatása alá is jutottak. Több külföldi kutatótársával Budenz levelezést is folytatott, s neve az utóbbiak körében annyira ismert és becsült volt, hogy nyugodtan fordulhatott hozzájuk levéllel: a benne felvetett gondolatok kedvező visszhangja ritkán maradt el. Ebben persze lényeges része volt annak a körülménynek, hogy — mint említet-

tem — Budenznek 1879-től folyóirata volt, s hogy ennek révén is kapcsolatokat építhetett ki és ápolhatott egyrészt külföldi kutatók cikkeinek közlése, másrészt műveikről szóló ismertetések megjelenetése útján. Külföldön ugyanis olyan mértékben finnugor nyelvészetinek mondható folyóirat, mint amilyen a Nyelvtudományi Közlemények volt, nem jelent meg, s így, ha műveiknek a finnugor nyelvek külföldi kutatói bizonyos nemzetközi publicitást akartak biztosítani, érdemes volt azokat Budenznek megküldeni, mert ő mint jó szerkesztő sietett a hozzá eljuttatott műveket megismertetni folyóirata olvasóközön-

ségével. Ugyanakkor Budenznek is érdeke volt a kapcsolatok tartása külföldi kollégáival, mert hiszen folyóirata közönségét meg egyetemi tanítványait csak így tudta tájékoztatni a korabeli finn-ugor és egyéb nyelvészeti alkotások megjelenéséről és a bennük kifejtett új tudományos eredményekről.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Budenznek a kapcsolatai — különös módon — épp német hazája tudósaival elég gyérek voltak. Viszonylag legerősebb szálak göttingai mesteréhez, Theodor Benfeyhez fűzték, de ez esetben is inkább az egykori tanítvány el nem múló hálaérzéséről van

szó, semmint tudományos jellegű tájékozódásról, avagy újabb hatások befogadásáról. Nem állt Budenz összeköttetésben az újgrammatikusokkal sem. Annál szorosabbak voltak kapcsolatai a korabeli finn tudósokkal. Levelező viszonyban legtartósabban a finn nyelv és irodalom helsinki professzorával, August Ahlqvisttal (1826—1889) állott, aki 1862-ben el is látogatott Magyarországra. Kutatási területe lényegesen különbözött Budenzétől, s azt sem lehet mondani, hogy a két kutató tudományos szempontból hatott egymásra. Érdeklődéssel viseltettek azonban egymás tudományos munkája iránt, s levelezésükből ki-

érik a kölcsönös megbecsülés is. A fiatal Budenzet a Finn Irodalmi Társaság Ahlqvist javaslatára választotta meg levelező tagjává. Tagja, mégpedig tiszteleti tagja volt Budenz a helsinki Finnugor Társaságnak is. Hogy e társaságot mily nagyra értékelte, kitűnik 1884-ben Ahlqvisthoz írt leveléből: „Most azonban rajtam a sor, hogy gratuláljak Önnek, mégpedig egy igen nagy dolog miatt. Maguk derék finnek nagy tettet vittek véghez a Finnugor Társaság megalapításával; ez nem jelent kevesebbet, mint hogy nevezetesen a finnugor nyelvkutatás is új előhaladásra készül. Maguk azonban utat mutatnak arra is, mit

kellene nekünk is tenniünk Magyarországon: minden erőnkkel azon leszünk, hogy példájukat s vezérlésüket kövessük.”

A finn tudósok közül személyesen ismerte Budenz O. Blomstedtet, A. Genetzet, O. Donnert és E. N. Setälät. Blomstedt doktori értekezésének létrejöttében is jelentős része volt. Értekezését ugyanis Blomstedt a *Halotti Beszéd*ről írta, s hozzá a *Halotti Beszéd* olvasatát és fordítását a XIX. századi magyar nyelvre Budenz küldte meg neki. Művét a finn szerző hálából Hunfalvy Pálnak és Budenznek ajánlotta. Setälä 1889-ben látogatott el először Magyarországra. Budenzcel nem-

csak szívélyes viszonyban állott, hanem előadásait is látogatta, s asztaltársaságában is sűrűn megfordult. 1877-ben Budenz is járt Finnországban, tudományos szempontból azonban e látogatásának nem volt jelentősége, mert nyár idejére esvén, a finn nyelvészek nem tartózkodtak helsinki lakásukban, s így a magyar vendég nem találkozhatott velük. A *Kalevalának* Budenz jelentőségének megfelelő fontosságot tulajdonított. Nemcsak előadásokat tartott róla, nemcsak fordította és fordíttatta tanítványaival egyetemi óráin, hanem — mint tudjuk — a *Kalevala* Vikár-féle fordításának létrejöttében is része volt. 1880-

ban rávette ugyanis Vikár Bélát egy új, teljes *Kalevala*-fordítás nagy munkájának a vállalására.

Neve és jó híre volt Budenznek a szentpétervári akadémia köreiben is, sőt tudós hírneve a cári Oroszország szinte valamennyi tudományos központjába eljutott. 1883-ban tett magyarországi tanulmányútja alkalmával személyesen is megismerte Budenz M. Weskét, a kazani egyetem észt származású lektorát, a későbbi tartui egyetemi tanárt. Weske utódának, az észt földön született N. Anderssonnak (1845—1909) *Studien zur Vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen Sprachen* című tanulmányát —

mint említettem — ismertette is a Közleményekben. Tanítványai oroszországi tanulmányútjainak támogatása céljából levelet is váltott Budenz több orosz tudóssal, köztük Baudouin de Courtenay kazani, majd tartui egyetemi tanárral, N. Ilminszkijjel, a kazáni tanítóképző intézet igazgatójával, F. W. Radloff turkológussal, I. N. Szmirnov történettudóssal. Tudományos érdemei elismeréséül a szentpétervári akadémia tagjává választotta. Érdemeket szerzett Budenz az orosz nyelv gyakorlati ismeretének tudományos körben való terjesztése terén is. Megkérte ugyanis a budapesti orosz konzult, hogy az orosz nyelv gyakorlása

céljából töltsön el vele hetenként egy estét az egyik budai vendéglőben, s miután így némi gyakorlati orosz nyelvtudásra tett szert, tanítványait is meghívta a heti találkozókra. Így belőlük és barátaiból az 1870-es években lassanként egy kis társaság alakult ki körülötte, amelynek tagjai minden kedd estét együtt töltötték el a jelzett „tanintézetben”.

Budenz a „Ruszkij kruzok” (orosz kör) nevet adta társaságának, mert ezen összejöveteleket tanítványai is az orosz nyelv gyakorlására használták fel. A Kruzok alapítója jól tudta ugyanis, hogy az orosz nyelv tudása nélkülözhetetlen azok számára,

akik a finnugor nyelvek és népek tanulmányozásával akarnak foglalkozni. Az alapító halála után az orosz nyelv gyakorlása kimaradt a Kruzsok programjából, de Budenz tanítványai és tanítványainak tanítványai megőrizték a Budenzkorabeli hagyományt, s — fenntartva társaságuk számára a Kruzsok nevet — hetenként egyszer összegyűltek a nagy alapító halála után is az elődök emlékének ápolása meg tudományuk időszerű kérdéseinek megbeszélése céljából. Hagyományait és tudományos jelentőségét a Kruzsok egészen századunk közepéig megtartotta.

Figyelembe véve Budenznek mind irodalmi, mind pedig szer-

vezői munkáját, fő jelentőségét abban látom, hogy nemzetközi színvonalra emelte s egyszersmind bekapcsolta a hazai finnugrisztikát az európai nyelvtudomány vérkeringésébe. Lényeges körülmény, hogy ez — ha nem is némi lemaradás nélkül — nem túlságosan későn történt meg. Mennyire elérkezett az ideje annak, hogy a hazai finnugor nyelvészetben bekövetkezzék olyan változás és fejlődés, amilyen Budenz nevéhez fűződik, akkor világlik ki igazán, ha szétttekintünk Európában, és számba vesszük, hogy hol tartottak fejlődésükben egyidejűleg az összehasonlító nyelvtudomány egyéb ágazatai. Tudjuk: az indo-

germán nyelvek korszerű összehasonlító tanulmányozása a dán Rasmus Rasknak 1814-ben befejezett, de csak 1818-ban megjelent *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs oprindelse* (Értekezés a régi északi avagy izlandi nyelv eredetéről) című művével, valamint Franz Boppnak 1816-ban napvilágot látott *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache* című tanulmányával már négy évtizeddel Buzdenz hazánkba érkezése előtt megindult. A szláv összehasonlító nyelvtudományt is megteremtette már Josef Dobrovsky *Entwurf zu einem etymologikon der slavischen Sprachen* című, 1813-ban kiadott művével

meg később megjelent egyéb munkáival. Kifejlődött már az 1830—1850-es években az összehasonlító romanisztika is Friedrich Dieznek az érdeméből, ezen bonni német romanista 3-kötetes *Grammatik der romanischen Sprachen* (1836—1844), valamint *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen* (1853) című munkájával az élen. A berlini orientalistának, Wilhelm Schottnak *Versuch über die tatarischen Sprachen* című művével (1836) pedig megindult már az altaji nyelvek összehasonlító tanulmányozása is. Ha mindehhez még figyelembe vesszük azt, hogy Otto Donner *Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch—Ugrischen*

Sprachen című etimológiai szótárának első kötete már 1874-ben, tehát egy évvel a Budenz-féle *Magyar—Ugor Szótár* első füzetének a megjelenése után elhagyta a sajtót, akkor láthatjuk csak igazán világosan: mennyire szükség volt arra, hogy Budenz — Sajnovics és Gyarmathi bátor kezdeményezése után — helyreállítsa nálunk a magyar nyelv finnugor voltának tisztázására irányuló kutatások tekintélyét, s magas színvonalú teljesítményeivel győzelemre vigye a magyar nyelv finnugor voltának igazolásáért folyó tudományos harcot.

A sors megadta Budenznek azt az örömet, hogy megérhette mun-

kájának gyümölcsét. Működése eredményeként értékes kutatómunka indult már életében, később pedig olyan finnugrisztika fejlődött ki, melynek jelentősége messze túlnőtt hazánk határain. Tanítványai — az ő tervei szerint — meglátogatták a legtöbb finnugor nép hazáját, s pótolhatatlan értékű nyelvi, néprajzi meg egyéb tudományos anyaggal tértek vissza újukról, megteremtették ezáltal a további kutatás alapjait, sőt — koruk igénye szerint — példát mutattak az összegyűjtött anyag feldolgozására is. E tanulmányutak megszervezésekor Budenz arra törekedett, hogy valamennyi finnugor nyelv számára neveljen

egy-egy kutatót. Közülük Szinyeyi József Finnországba, Munkácsi Bernát a vogulokhoz és a votjákokhoz, Halász Ignác pedig a lappokhoz látogatott el.

Egyetemi tanárként Budenz anyagi gondoktól mentesen élhette napjait budai lakásában, az egykori Mozdony utcában. 1886-ban megnősült, s még ugyanazon évben szép házat építtetett magának a Naphegyen. melyet tréfásan »Ugorvár« néven emlegettek. Nemcsak hazai barátai és tanítványai fordultak meg nála sűrűn, hanem hazánkba látogató külföldi szakemberek is felkeresték. Budenz József 1892. április 15-én halt meg váratlanul, 56

éves korában. A budai Német-völgyi úti temetőből, ahol örök nyugalomra helyezték, már alig van meg valami. Sírkövét a Magyar Nyelvtudományi Társaság megmentette a pusztulástól, s hogy továbbra is hirdesse emlékét az utókornak, a második világháborút követő időkben átszállította a Kerepesi úti temetőbe, ott állította fel.

1881. november 28-án tartott emlékbeszédében egykori tanáráról, T. Benfeyről így emlékezett meg Budenz: „Az önálló tudományművelőnek, még ha nem örökítené is meg írott emlékekben szellemi munkája eredményeit, még egy nagy eszköze lehet az

üdvös hatásra: a tanítás élő szava. S ennek nem a külső mesterségében rejlik a hatalma, sem a közlés csalhatatlan igazságában; hanem hat benne az elmének eleven működése, a melyből a teremtő erő szikrái ki-kivillannak — és más elmékben gyújtanak” (*Emlékezésed Benfey T. felett.* 17.). Amit a hálás tanítvány mesteréről mondott, áll a megemlékezőre is. Szellemi munkájának eredményeit művei és azok a szikrák, melyeket tanításának élő szavával gyújtott, egyaránt hirdették és hirdetik.

BIBLIOGRÁFIA

Budenz József főbb művei

Erdei- és hegyi-cseremiszi szótár. Főleg Reguly cseremiszi szógyűjteményéből és az Újtestamentomi cseremiszi fordításából. Szerkesztette Budenz József. Pest, 1866.

Ugrische Sprachstudien. I. Nachweis und erklärang einer ursprünglicheren gestalt der pluralischen possessiv-affixe in den ugrischen sprachen. Pest, 1869. II. *Determination des nomens durch affigirten artikel im mordwinischen und in einigen anderen ugrischen sprachen.* Pest, 1870 .

Rövid finn nyelvtan (Alaktan) és olvasmányok
Bp., 1873.

Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár. Bp., 1873—1881. (Angol kiadása: *A Comparative Dictionary of the Finno-Ugric Elements in the Hungarian Vocabulary.* Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 78. Bloomington, 1966.).

- Ueber die Verzweigung der ugrischen Sprachen.*
 (Separat-Abdruck aus der Festschrift zum fünfzigjährigen Doctorjubiläum des Herrn Professor Benfey gewidmet. Beiträge zur Kunde der Indogermanischen Sprachen, IV. Bd.) Göttingen, 1879.
- Zürjén nyelvmutatványok.* (Nyelvtudományi Közlemények XV. 1879. Kny.: Ugor Füzetek 2. sz. 1883).
- Finn nyelvtan olvasmányokkal és szótárral.*
 Második, mondattani részszel bővített kiadás. Bp., 1880.
- Felelet. Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Ármin „A magyarok eredete” cz. munkájára I–II.* (Nyelvtudományi Közlemények XVII–XVIII. Kny.: Ugor Füzetek 6. Bp. 1883).
- Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana.*
 Irta Budenz József. A szerző hagyatékával kiegészítette Simonyi Zsigmond. Különnyomat a Nyelvtudományi Közleményekből [XVIII–XXIII. kötet]. Bp., 1884–1894.
- Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára vagyis „A magyarok eredete és a finn-*

ugor nyelvészet" cz. II. értekezésére. Bp., 1886. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIII. kötet. VII. szám.)

Emlékbeszéd Benfey Tivadar a M. Tud. Akadémia külső tagja felett. Bp., 1887. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszéd. IV. kötet. 2. szám.)

*A Budenz Józsefről és koráról szóló
szakeirodalomból*

Budenz-Album. Budenz József XXV éves nyelvészeti működése emlékére. Kiadják tanítványai. Bp., 1884.

H[UNFALVY PÁL]: Budenz József. (Budenz-Album. 1884. 1–12.)

SZINNYEI JÓZSEF: +Budenz József. (Egyetemes Philologiai Közlöny 1892. 441.)

SETÄLÄ EMIL: Kaksi unkarilaista kielentutkijaa. (Valvoja 1892: 415–426, 487–501. — Részletes magyar nyelvű ismertetését l. NyK. 1893: 121–126., 335–341.)

MUNKÁCSI BERNÁT: Budenz József emlékezete. (Budapesti Szemle 1896: 161–95. és 329–59. és kny.)

- HORGER ANTAL: Budenz József emlékezete.
(Magyar Nyelv: 1908: 193—201.)
- ERDÉLYI LAJOS: Budenz József emlékezete.
(Magyar Nyelvőr 1911: 145—9.)
- MÉSZÖLY GEDEON: Budenz József emlékezete. (Magyar Nyelv 1911: 178—9.)
- SZINNYEI JÓZSEF: Budenz József a kezdő nyelvész. (Magyar Nyelv 1923: 14—22.)
- BALASSA JÓZSEF: Budenz József. (Magyar Nyelvőr 1936: 33—42.)
- GÁL KELEMEN: Budenz első magyar nyelv-tanítója. (Magyar Nyelvőr 1936: 48—51.)
- MUNKÁCSI BERNÁT: Budenz-ereklyék.
(Magyar Nyelvőr 1936: 51—61., 107—12., 136—43., 1937: 5—14.)
- PETZ GEDEON: Adalékok Budenz József életrajzához. (NyK. 1936: 348—60.)
- PONORI THEWREWK EMIL: Budenz-emlékek. (Magyar Nyelvőr 1936: 69—72.)
- PUKÁNSZKY BÉLA: Budenz József, Göttinga és a magyar nyelvhasználat (NyK. 1936: 361—74.)
- SZIDAROVSKY JÁNOS: Budenz József indogermán összehasonlító nyelvtudományi munkássága. (NyK. 1936: 426—38.)

- VIKÁR BÉLA: Budenz és a Kalevala. (Magyar Nyelvőr 1936: 67–9.)
- ZSIRAI MIKLÓS: Budenz József. (Születésének századik évfordulójára.) (Magyar Nyelv 1936: 145–60.)
- ZSIRAI MIKLÓS: Budenz József. (Zsirai M.: Finnugor Rokonságunk. Bp., 1937. 527–39.)
- ZSIRAI MIKLÓS: A magyar nyelvtudomány haladó hagyományai. (A Magyar Tud. Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei IV. 1953. 307–20.)
- MELICH JÁNOS: Emlékezés Budenz Józsefre. (A Budenz-kör, vulgo Kruzsok történetéből.) (Magyar Nyelv 1958: 157–62)
- DÉCSY GYULA: Josef Budenz. Vortrag gehalten anlässlich der Enthüllung der Budenz-Gedenktafel am 23. 5. 1963 in Rasdorf (Hessen). (Ural-Altäische Jahrbücher 1964: 257–63.)
- VEENKER WOLFGANG: Finnisch-ugrische Arbeitstagung in Göttingen (Ural-Altäische Jahrbücher 1964: 251–6.)

- FUTAKY ISTVÁN: Budenz und Benfey.
(Ural-Altische Jahrbücher 1968: 1–3.)
- BALÁZS JÁNOS: A hazai magyar és finnugor nyelvészet története 1850-től 1920-ig.
(Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből. Szerk. Szathmári István. Bp., 1970. 13–38.)
- KÁLMÁN BÉLA: Budenz József. (Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből. Szerk. Szathmári István. 1970. 137–45.)
- SZATHMÁRI ISTVÁN: Budenz József és a korabeli magyar nyelvtudomány. (Magyar Nyelvjárások 1973: 5–16.)
- BALÁZS JÁNOS: Der Lehrstuhl für finnisch-ugrische Sprachwissenschaft Budapest und die internationale Finno-ugristik.
(Annales Univ. Scient. Budapestinensis ... Sectio Linguistica V. Bp., 1974. 97–108.)
- ERDŐDI JÓZSEF: József Budenz und die Erforschung der wolga-finnischen Sprachen.
(Annales Univ. Scient. Budapestinensis ... Sectio Linguistica V. Bp., 1974. 117–23.)

KISPÁL SZ. MAGDOLNA: Die Geschichte des Lehrstuhls für finnisch-ugrische Sprachwissenschaft an der Universität Budapest. (Annales Univ. Scient. Budapestinensis ... Sectio Linguistica V. Bp., 1974. 44–57.)

LAKÓ GYÖRGY: József Budenz und die zeitgenössische vergleichende Sprachwissenschaft. (Annales Univ. Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica. Tomus V. 1974. 13–42.)

MÉSZÁROS HENRIETTE: Der Lehrstuhl für finnisch-ugrische Sprachwissenschaft und das ungarische Bildungswesen. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica. Tomus V. 1974. 133–44.)

RAUN ALO: Budenz József szemantikai fel-fogásáról és módszeréről. (Nyelvtudományi Értekezések 83. 1974. 483–6.)

SZATHMÁRI I.: József Budenz und die zeitgenössische ungarische Sprachwissenschaft. (Annales Univ. Scient. Budapestinen-

sis ... Sectio Linguistica V. Bp., 1974.
83–95.)

SZÍJ ENIKŐ: Die Rolle des Budapester
Lehrstuhls für finnisch-ugrische Sprach-
wissenschaft in den Diskussionen um den
finnisch-ugrischen Charakter der un-
garischen Sprache. (Annales Univ. Scient.
Budapestinensis ... Sectio Linguistica
V. Bp., 1974. 109–116.)

VELENYÁK ZSÓFIA: József Budenz, der
Professor und Mensch. (Annales Univ.
Scient. Budapestinensis ... Sectio
Linguistica V. Bp., 1974. 145–9.)

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó
igazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa

Terjedelem: 7,2 (A/5) ív + 1 db melléklet

AK 1539 k 8082

HU ISSN 0133-1884

80.6811 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György